
S Z O M S Z É D S Á G

Híd az Ipolyon

Hűségesebb olvasóink előtt régóta nyilvánvaló folyóiratunknak az a törekvése, hogy a magyar irodalom egyik legszebb vállalkásából – szolgálni a Duna-népek közeledését – lehetőségei szerint részt kérjen. A feladat korántsem könnyű. A régi és újabb keletű sérelmek és eleven érzékenységek mellett más tényezőkkel is számolnunk kell. Amióta ugyanis Németh László észrevette „a mi nyugatias magyar műveltségünk egyoldalúságát” és tudatosította, mit kell tennie irodalmunknak a szomszédság, a *tejtestvériség* jegyében a *keleti Golf-áram* mentén, számos dolog történt, amire büszkéek lehetünk, ami már nem a programadás lelkesültségét, hanem a tájékozottság, a tudományos jártasság magas színvonalát bizonyíthatja, s e meglévő eredmények mellett a taláalomra megszületett publikációknak, a rögtönzéseknek kisebb a szerepe. Ami nem azt jelenti, hogy az egyéni felfedezések jól közvetített szellemi izgalmanak ne lenne haszna, jelentősége. Hiszen a kutatási eredmények ritkán jutnak közel az olvasókhoz. Márpedig ha valahol hiányt érzünk, az éppen az olvasók táborában található, akiknek a művekkel kellene ismerkedniük. Tapasztalataink szerint néhány nevet leszámítva szomszédaink irodalmából keveset olvas, keveset ismer gyérülő olvasótáborunk.

Ebben a helyzetben kétirányú követelménynek kell megfelelnünk. Feltétlenül szükséges az olvasói kedv serkentése, a tájékozódás segítése, miközben a legújabb kutatási eredmények közvetítéséről sem feledkezhetünk meg.

Hazai irodalmi folyóirataink iratlan – viszont természetes kötődésekből fakadó – munkamegosztása szerint a Palócföld figyelme elsősorban északi szomszédainkra irányul. Ennek bizonyítására számos korábbi közleményünket emlékeztetbe idézhetnénk, de talán elegendő, ha csupán a közelműltből válogatunk. Érdeme és jelentősége szerint méltattuk az 1945. utáni szlovák lírát bemutató *Gyűjtőpont* című antológiát, amelyet vállalkozásként sem lehet eléggé dicsérni. Hasonlóképpen foglalkoztunk párdarabjával a szlovák próza legújabb fejleményeit bemutató *Ballada a kút vizéről* című kötettel. Ez évi hármas számunkban napjaink szlovák lírájának keresztmetszetét adtuk. Ilyen és hasonló előzmények után már a hírt is örömmel fogadtuk, hogy Balassagyarmaton a TIT szervezésében magyar–szlovák tanácskozássra kerül sor az utóbbi évtized szlovák irodalmáról. (1986. febr. 20–21.) Jó volt látni az Ipoly-parti város tanácsának dísztermében, Mikszáth portréjának bölcs tekintetét magunkon érezve, amint a kérdéskör legjobb magyar és szlovák ismerői régi ismerősökként, baráttan köszöntik egymást, s az így megteremtődő légkör minden meghívottra, a jelenlévő diákságra is, hatással van. Az elhangzott előadások közlésével az egyetértésnek és a közeledést szolgáló vitáknak ezt a légkört szeretnénk szétáramoltatni. E számunkban négy írást teszünk közzé, majd soron következő számunkban a többi előadás is olvasható lesz.

L. P.

A szlovák próza újhistorizmusa és a szlovák nemzettudat

Engedjék meg, hogy a Csehszlovák Írószövetség delegációja nevében üdvözljem konferenciájukat, köszönetet mondjak a meghívásért és sikert kívánjak a tanácskozásnak. Bár azért jöttünk össze, hogy a szlovák irodalomról, legutóbbi korszakának fejlődéséről beszéljünk, de egyben a kölcsönös tájékoztatás kedvéért is, a közös érdekű irodalom és kultúra problémáiról, a művelődés színvonalának emeléséről mind önöknél, mind Csehszlovákiában, továbbá arról, hogy éppen az irodalom — a maga sajátos eszközeivel — hogyan teheti emberközpontúvá a társadalmat, a nemzeteket a jobb holnap érdekében és a legalapvetőbb dolgainkért — a bolygónkon lévő élet megóvásáért vívott küzdelemben.

Bevezető megjegyzéseimben röviden szeretném ismertetni, miképpen vesz részt a kortárs szlovák irodalom egy része világunk humanizálásában, a nemzet történelmi tudatának alakításában, valamint hogyan formálja a társadalmi tudatot általában. Biztosan nem mondom semmilyen újságot, ha rögtön az elején aláhúzom — és ez nem csehszlovák vagy szlovák, esetleg tisztán magyar sajátosság —, hogy az irodalomról vallott tudat és az irodalmi tudat korunkban nem emelkedik. Éppen ellenkezőleg. Külön szimpóziumot rendezhetnénk az irodalmi tudat visszaesésének okairól. Szerepe van ebben az iskolának, a tömegkommunikációs eszközöknek, leginkább a televíziónak, a fiatalok érdeklődésének a technika, a sport, a nyelvek iránt, a popzenének és egyéb könnyebb műfajoknak is, de magának az irodalomnak is. Azt hiszem, ebben a helyzetben nem érdektelen, hogy a szlovák irodalom, különösképpen az utolsó évtized prózája, szinte rohamot intéz a kortárs történelmi tudat ellen. Sürgető nyíltsággal fordul a kortárs olvasóhoz.

Az irodalomnak — mint ismeretes — nemcsak nálunk, hanem Magyarországon is, és tulajdonképpen talán mindenütt, jellegzetes szerepe volt a nemzeti történetiség megszilárdításában és értelmezésében, a múlttal való párbeszédben, a jelen nézőpontja alapján. A szlovák irodalom, és az megint nem csupán szlovák sajátosság, a felvilágosodás korától fogva láthatóan részt vett — nem egészen szilárd — nemzeti és történelmi hitelességünk meghatározásában és erősítésében. A felvilágosodás és a reformkor idején a történelmi tudatot mindenképpen meg kellett szilárdítani történeti irodalommal és témákkal, s ez később átterjedt más, csak látszatra kortárs műfajokra és témákra is. A historizmus és a történelmi tudat folyamatos összefonódása az irodalom egészével az irodalomra háruló sajátos feladatok eredménye volt. Ez pedig megint nem olyan különlegesség, ami például határozottan megkülönböztetné a szlovák irodalmat a magyartól.

A felületes olvasó szempontjából úgy tűnhet, hogy a történetiséget, a nemzet és a társadalom történeti tudatát csak olyan típusú művek ala-

kították, mint **Ján Kollár** Slávy dcéra, **Ján Hollý** Svätopluk, **Samo Chalupka** Mor ho című műve, **Ľudovít Štur**, **Jozef Milosav Hurban** publicisztikája, **Ladislav Nádaši—Jégé** történelmi prózája vagy **Alexander Matuška** esszéi, **Vladimír Mináč** fölkeléséről szóló trilógiája és történelmi esszéi stb., és olyan szerzők nem, mint például **Janko Kráľ**, **Pavol Országh Hviezdoslav**, **Svetozár Hurban Vajanský**, **Janko Jesenský**, **Ivan Krasko**, **Laco Novomenský**, **Peter Jilemnický**, **Milo Urban**, vagy **Andrej Flávka**, **Miroslav Válek**, **Vojtech Mihálik**, **Ľubomir Feldek** esetleg **Alfonz Bednár**, **Rudolf Jašík**, **Vincent Šíkula**, **Peter Jaroš**, **Ladislav Ballek** és mások művei. Mintha tényleg csak a téma külsődlegessége, csak a múlt bálványozása lenne fontos és nem problematizálása vagy netán kétségbe vonása egy éles intellektuális reflexióban. Ebből a szempontból az említettek — és más szerzők is — azt hiszem, mind „belül vannak”: a történelmi tudat különböző formáit teljesítik be, bár erről expressis verbis nem kell beszélniük. A lényeg viszont az, hogy a lehetőségek szerint ezt a legmagasabb művészet és gondolkodás fokán teszik.

A szlovák íróknak (és ebben ismét nem tért el a magyartól) attól az időtől fogva, hogy tudatosította összetartozását egy konkrét nemzeti egységgel, szüntelenül meg kellett küzdenie egyrészt azzal a problémával, hogy honnan érkezünk a történelembe, másrészt azzal, hogy mivel érkezünk, mivel érkezünk a jelenbe. Tehát a nemzet történetiségével, historicizmusával, vagy történetnélküliségével, ahistoricizmusával. A két nézőpont együttesen, a reformkortól, dialektikus egységet alkot és ez a jelenkorban sincs másképp. Éppen erre a jelenkorra akarom következő megjegyzéseimet irányítani, mert úgy látom, hogy éppen ez különösen jellemző az utolsó évtized fejlődésére.

Persze egy el nem hanyagolható tényből — a szlovák nemzeti felkelésből — kell kiindulni. Ez határozott választóvonalat jelent a szlovák nemzet történelemfelfogásában. Ahogy Alexander Matuška mondta, a felkeléssel „Szlovákia a legtörténelmibb történelemben találta magát”. Bár nem a felkelés alakította ki történelmi tudatunkat, de radikálisan megerősítette; szilárd nemzeti és társadalmi forrásból táplálkozó kétségtelen történelmi tettel töltötte meg azt. Novomenský szavaival: „Tudtára adta a világnak új történelmünket, nekünk pedig új történelmi tudatot adott”. A felkelés történelmi és művészi tükrözése nem volt egyszerű és kitérők nélküli (a történelmi tudatot az ötvenes években az irodalomban is olyan beavatkozások zavarták, mint a davisták elutasítása, a szocialista realista hagyományok leegyszerűsítése, a felkelés és a vezető politikai tényezők részvételének torzítása stb.), mégis e kulshelyzet történelmisége egyre kitartóbban és igazabban tükröződött az irodalomban is.

A hatvanas évek első felében, éppen az epikának köszönhetően, a történelmi szintézis egy korszaka tetőződött be a szlovák irodalomban. Az ún. felkelés nemzedéke (Mináč, Jašík, Bednár és mások érdeme, hogy olyan művek keletkeztek, melyek növelték a szlovák próza mind formai mind gondolati értékét. Ez a generáció azonban mintha nem fejezte volna be művészi programját. Elhallgatott vagy más területek felé fordult, a fellépő új nemzedék pedig — tulajdonképpen érthetően — az őszintén, de nem mindig mélyen ismert jelenkori valóságban kereste alkotása kiindulópontjait. Az őszinteség azonban nem minden, sem a

megismerésben, sem az irodalomban. Különösen nem volt elég a társadalmi ellentétek és megrázkódtatások áthidalására az évtized fordulóján, ezért a hetvenes évek első felében a szlovák prózának újból meg kellett találnia terét, és egyben új kiindulópontokat és célokat kellett kitűznie. Főleg azért, mert a társadalmi igény nem mindig türelmes. A szlovák próza azonban a hetvenes években — kiváltképp a produktív középgeneráció, az akkor 35—40 évesek műveiben — megtalálja önmagát. Némi várakozás — vagy inkább átmeneti korszak — után olyan magasra helyezte a mércét, ami nem maradhatott észrevétlenül.

A hetvenes évek második fele a szlovák történelmi tendenciájú társadalmi regény jelentkezésével alapvető minőségi előrelépést jelent az irodalmi fejlődésben, és éppen az irodalom eszközei által a társadalom történelmi és nemzeti tudatának erősítésében. A középnemzedék prózaírói, akik a hatvanas években többnyire rövidebb művekkel léptek az irodalomba, a hetvenes évek második felétől olyan alkotásokkal jelentkeztek, amelyek sajátos módon jelentősebbé tették a próza, mindenekelőtt a regénypróza részvételét az irodalomban, de a társadalmi, mindenekelőtt azonban a történelmi tudat fejlődésében is. Vincent Šikula (Majstri — Mesterek című trilógiája), Ladislav Ballek (Pomocnik — A segéd, Agáty — Akácok), **Peter Jaroš** (Tisícročná včela — Ezeréves méh, Nemé ucho, hluché oko — Néma fül, süket szem), **Ivan Habaj** (Kolonisti — Telepések) olyan ívet alkot, ami jelentős nyomot hagyott a szlovák irodalom egészén és az irodalmi gondolkodásmódon is. E szerzők egy része már a hatvanas években is publikált, de akkor — amint **Vladimír Petřík** mondja — témáikban mintha egyetemes emberi helyzetek csapódtak volna le, és éppen a hetvenes években „konkretizálták társadalmilag hőseiket időben térben pontosan behatárolt történelmi-társadalmi helyzetekbe. És éppen ez a továbblépés tette lehetővé számukra — paradox módon —, hogy a korábbi gyakorlatnál alapvetőbb igazságokat mondhassanak ki az emberről mint olyanról is. Nem közömbös, hogy ezáltal megerősödött e művészet realista orientációja és társadalmi hatása is. V. Petřík nem indokolatlanul húzza alá, hogy itt tulajdonképpen az ötvenes-hatvanas évek fordulójának situációja ismétlődött meg, amikor a felkelés generációjának képviselői a történelmi téma segítségével önállósították magukat, de azt is, hogy „a történelmi téma ez esetben nem jelent megfutamodást a jelentől, mert a múlt és a jelen itt szorosan kötődik egymáshoz, és éppen a jelen történelmi távlatát biztosítja. Emellett a szerzői szubjektummal szorosan összekapcsolódó történelmi időről és térről van szó, többnyire a gyermekkor felidézéséről, annak érzelmi és szemléleti megnyilvánulásával együtt. A külső és a belső itt egymással kölcsönösen átitatott és nem entitásokkal elválasztott együtthatók — mint a történelmi témájú történelmi prózában kötelező.”

A hetvenes évek „prózájának újhistorizmusa” (**Vincent Šabík** kifejezése) így olyan jelenség, amely irodalmon belüli (reakció az előző évtized túlságos befeléirányultságára, elszubjektívizálódottságára és formai dekomponáltságára is), de az utóbbi időszak alapvetően új társadalmi, nemzeti, államjogi realitásainak feltételeihez is kötött. Nem kis mértékben következik ugyanis a szlovák nemzet új történelmi tudatából, amely az új 1968-as őszi államjogi rendezés létrehozásával és egyszersmind a

föderáció törvényesítésével és gyakorlati alkalmazásával veszi kezdetét. De következik a történelmi tudat teljes reneszánszából is, mint azt a hatvanas években és a hetvenes évek elején például Laco Novomenský, Alexander Matuška, Michal Chorváth, Vladimír Mináč és más szerzők bemutatták, akik leginkább a távolabbi és a közelebbi múlt esszé-reflexióiban tudták újból megvilágítani a mához vezető út alapvető történelmi mérföldköveit.

A „próza újhistorizmusa” azonban mindenekelőtt Ladislav Ballek, Vincent Šikula, Peter Jaroš, Ivan Habaj és néhány más szerző munkásságával kapcsolatos; nem szokványos visszatérés a múltba, hanem új, gondolatgazdag keresése a ma eredetének, a történelem jelenkori mértékének, vagy a jelen mértéke történelmiségének, ami nélkül sem a nemzet, sem az egyén nem képvisel igazi történelmi, származástudati vagy egyéni értéket. Éppen legújabb prózánk fenséges emberi értékekkel való átitatottsága hozott azon a bizonyos múltbeli arányon keresztül eddig elhanyagolt vagy elkerült összefüggéseket az irodalomba; lényegbevágóan új és hangsúlyozottan politikus egyéni összefüggéseket, sorsokat, de nem elsősorban új földrajzi terekkel, hanem mindenekelőtt szerzői hozzáállással. A szerzői hozzáállás, a szerzői beavatkozás e „próza új-historizmus” keretén belül, azt hiszem, a legszembetűnőbb és a legeltérőbb vonás is az előző korszakokhoz képest. Főleg általa nyertek e szerzők művei társadalmi mozgatóerőt, de — és ez nem elhanyagolható — társadalmilag is hatásosak és sikeresek lettek, ugyanis alapvetően formálták a kor társadalmi tudatát és ezen belül a történelmi tudatot is. Emellett természetesen nem történelmi tények, események, konkrét történetek, alakok felidézéséről volt szó, hanem ellenkezőleg: olyan fikcióról, amely mindenekelőtt a fordított elv alapján képes a konkrét történelmi korszak felidezésére: a történelmet az emberben, a múlt képét es tükröződését az intellektusban és az alakok és figurák szívében, akik gyakran szürke életüket élték — csak éppen annak idején egy nem mindennapi kor térbeli és történelmi körülményei és összefüggései között.

A hetvenes évek szlovák prózájának érdeklődését a múlt iránt tehát jelenkori társadalmi feltételek és szükségletek determinálták. Sokrétűbb — a ma emberéről és a jelenkorról alkotott — reflexióval függ össze, ami lehetetlen a tegnap megismerése nélkül. Éppen a téma és az alakok ilyen történelmi és társadalmi eredeztetésével kísérelte meg a hetvenes években a középnemzedék szlovák prózája az epikai, de az ideológiai bizonyosság újbóli visszaszerzését is, nem csak az embert a történelemben, hanem inkább a történelemnek az emberben való ábrázolását.

Az, hogy mindez általában egyéni módon, művészileg nyilvánult meg, még inkább vonzóvá és társadalmilag hatékonyabbá, végül társadalmilag is kifejezetten megbecsültté tette ezt a teljesítményt (Peter Jaroš és Ladislav Ballek állami díja). De ez már más fejezet.

Térjünk vissza tehát a fenti megjegyzések lényegéhez, miszerint — biztosan megbocsátják nekem — egy kicsit nemzedéktársként is, a próza egy bizonyos típusa mellett érvelek. Amellett a próza mellett, amely az említett szerzők műveiben a formaalkotó és szociális, de erkölcsileg is alapvető valóságsszemlélet hangsúlyozásával megkísérel „megőrizni valamit a tovatűnő, elmerülő régi világból. A túl gyorsan változó értékekkel olyan értékeket állítanak szembe, amelyek megőrzendők,

érvényesek, kötelezők, állandók lehetnének” (V. Šabík). Azt hiszem ez nem kevés: sem a próza, sem egyáltalán a társadalmi tudat számára. A társadalom egész szerkezetében végbement fordulat változásai valóban hosszabb, alaposabb és mélyebb megközelítést követelnek ahhoz a mult-hoz, amely sokmindenben ma is meghatároz bennünket. Legalábbis gyermekkorunk és ifjúságunk magunkban hordozott táján keresztül. Lehet, hogy ez tisztán generációs érzés — a mai érett, vagy már megfáradt negyvenéveseké —, de szeretném hinni, hogy valami objektívabbat, nemzedékek fölöttit is tartalmaz és kortársainknak is szól. Azzal is, ahogyan Vladimír Mináč — e regények eszmeiségének sokmindenben atyja, de ellenlábasa is — a hatvanas évek végén a szlovák nemzeti történelem alapelvét jellemezte: a munka, az országépítés történeteként, ami a felépítményben, azaz értelmiségi körökben is általánosan elterjedt. A munka (és nem csak a fizikai, hanem a szellemi is) történelme a szlovák történelmiség alap gondolatát jelentette. Ebben az értelemben Mináč munka-eszméjének, mint történelmiségünk szemantikai alapelvének, ugyanúgy van anyagi-szellemi mértéke, mint nemzeti-nemzetközi kötődése.

Šíkula trilógiájában például a munka és az ácsok dolgoságának hangsúlyozása; tulajdonképpen a partizánharc is bizonyos értelemben a munka szélesebb értelmű megbecsülésének részeként fogható föl. Šíkula azzal, hogy a felkelést „specifikus népi és földrajzi világba” — mindenekelőtt a felkelés peremén lévő Nyugat-Szlovákiába, és egyben a történelem, sőt a művészi érdeklődés peremén is levő népi rétegek környezetébe — helyezte, megmutatta, hogy a felkelés ezeket a néptömegeket „az olyan, úgymond lényegbe vágó és alapvető kérdések megoldására szólította fel, amelyek nagyságáról eddig tulajdonképpen sejtelmük sem volt” (V. Petrik).

Peter Jaroš **Ezeréves méhben** és folytatásában is (**Néma fül, süket szem**) a mához vezető múlt momentumait hangsúlyozta, de egyrészt távolabbra helyezte azokat a múltba — a századforduló idejére, illetve az első világháború befejezésének időpontjára, a második könyvben pedig az 1918-as fordulattól a húszas évek közepére —, másrészt történelmileg már szilárdabban meghatározott koordinátarendszerbe állította. A történelem azonban alapjában véve itt is a munkában és nem csupán a Pichanda-család munkaszeretetében realizálódik. A hibbei kőműves-építők munkával, de a munka következtében fokozatosan a nemzeti és szociális, azaz osztálytudattal is kitöltött anonim történelmet alkotnak. Jaroš regénye akár Šikuláé, a szülőföld regénye, de nemzetileg viszonylag homogén környezetű vagy egységű szülőföldé, mert ha internacionális és internacionálisztikus kötésekkel dolgozik is — főként a csehekhez és a magyarokhoz való viszonyban —, mégiscsak kifejezetten nemzeti jelege van, A „miénk” és az „idegen” elve itt még nem kristályosodik ki, mint Habajnál és Balleknál, de Jarošnál is eljutunk a nemzetitől a szociálisig, ami a nemzeti és osztályszolidaritás csírája.

Habaj Csallóközében a szlovák-magyar viszony kezdeti kiélezése után a húszas-harmincas években a helyzet szintén internacionalizálódik és a **Telepesek** éppen most megjelenő harmadik kötetében az 1965-ös árvíz idején már úgyszólván teljesen megszűnik. Habaj azonban, mint korábban Ballek **A segédben**, majd az **Akácokban** valami lényegesebb fölfe-

désére törekedett a magyar-szlovák viszonyból, főként a két háború között a határvidéken. Őszintén és nyíltan tette ezt, nem mondható, hogy szentimentális vagy uram bocsá', vulgáris módon. Nem egészen természetes például **Tilkovszky Lóránt** történész megállapítása erről a korszakról („A bécsi döntés — mondja — teljesen megmérgezte a magyar-szlovák kapcsolatokat”), ha tudatosítjuk magunkban, hogy ez a regény egyik kulcsproblémája, s valóban nem kis dologról van szó. Habaj a **Telepesek** első részében leszámol egy korszakkal. Bár München, a bécsi döntés, a komáromi alkudozás stb., mintha csak a regénykrónika külső tájékoztatói pontjai lennének, de a regénybeli Lipové Osady lakosai — a telepesek — e történelmi koordináta-rendszer keretén belül olyan helyzetekbe kerülnek, amikor dönteniük kell, melyik oldalra álljanak, és amelyekben a végső lehetőségek határán vizsgálható emberi méltóságuk. A trilógia első kötetének utolsó részében Habaj a mű ideológiai küldetésének alapvető részét a szlovák-magyar kapcsolatok interpretálásának szentelte, ami e próza szempontjából a történelmi tudat megvilágítása során nem elhanyagolható tényező. Azzal, hogy nem hallgat el bizonyos — első látásra talán drasztikus — tényeket, fölösleges legendák keletkezését előzi meg. Ebben az értelemben bizonyos mértékig Ballek két regénye mellé sorolható, amikről még lesz szó, de például **Duba Gyula** ívnek a csukák című regénykrónikája mellé is, amelyről úgyszintén elmondható, hogy kompromisszummentesen próbálkozik a szlovák-magyar nemzetiségi problematika művészi tükrözésével, egy korántsem kevésbé összetett korszakban, Dél-Szlovákia felszabadulásának első éveiben.

Habaj — éppen úgy mint Šikula, Jaroš vagy Ballek — személyesen érdekelt regényének szülőföldről szóló témájában, természetesen érzelmileg is, bár személyes tapasztalatai későbből származnak. Ám a sajátos nemzedéki emlékezeten keresztül tartósan és létükben határozták meg mindannyiukat a szülőföld történései. Habaj új területeket és új hősokeket fedez föl a szlovák próza számára; ezt tette már előző rövid-prózájában is, de többnyire történelmi szűrőn, a művészi valóság történelmi és politikai tükrözésén keresztül. „Kis” hősei sorsának a „nagy” történelemben megvannak a sajátosságaik, mert a telepesek valóban jellegzetes szociális csoportot alkottak különleges környezetben, de megvannak univerzális vonásaik is, amelyek összekötik őket a nemzedéki emlékezettel, akár azzal a munkaalapelvvel is, ami történelmünk és történelmi tudatunk mozgatóereje. Šikulánál is, de főképp Jarošnál megmutatkozik, hogy az igazi felszabadulás és a saját történelmiség tudatosítása csak szociális felszabadulás mellett lehetséges. Ennek megfelelő a **Telepesek** folytatólagos betetőződése, elsősorban a már említett harmadik részben. De már a felszabadulás utáni második részben jelzi, hogy „először a tulajdonnal kell kezdeni valamit, hogy az ember tudatában is mozduljon valami. . . Az új otthon csak „új”, a múlt osztály- és nemzeti antagonizmusainak terhétől megszabadított korban lehet megvalósítani” (V. Petrik). Itt veti fel Habaj a történelmi tudat ellentmondásainak problémáját, serkent a továbbgondolkodásra a történelmi változásokról, a már említett „érintett” területeken, de a nemzeti történelem szélesebb keretei között is.

A „próza újhistorizmusának” csúcspontját a szlovák irodalomban bizonyos

értelemben Ballek epikája — **A segéd** és az **Akácok** című regény — képviseli. Ő is új teret fedez föl a szlovák epikának Palánkjában, a szlovák-magyar határvárosban, de nemcsak a térről van szó, hanem az alakokról is, akikkel benépesítette regényeit, akik mint konkrét regénytípusok a történelem hordozói. Ballek regényeinek szövetük belsejében van sajátos déli vonásokkal meghatározott, konkrét és visszatérő, múlt-hoz forduló történelmük. Ballek **Palánkja** olyan város, amiben — mint az **Akácok** egyik alakja, Filadelfi gyógyszerész mondja — „nem is egy öntudatos generáció életén belül öt különböző rezsim váltotta egymást és a megyeháza fölött hat különböző ország zászlai lengtek”; ez a város a múlt és a jelen találkozásában elégséges konfliktushelyzetet teremt mind a társadalmi-pszichológiai, mind a történelmi reflexióhoz. Ballek minden alakjának megvan a maga egyéni sorsa, mindegyik a maga boldogságát keresi, de emellett társadalmiak és történelmie is. Ahogy a palánki kuvik, a már említett Filadelfi mondja, „sorsom nemcsak a saját helyzetemből fakad, mint azt bárki is gondolná. Azt nem... Személyes helyzetem mindenekelőtt a történelemből fakad, ami az ezer év alatt átszáguldott a fejünk fölött”. Valahol itt van a regény és az alakok kulcsa, Ballek lényegileg, de nem külsődlegesen nyilatkozik a felszabadulást és az azt megelőző korszakról, és ebben a térben el nem hanyagolhatóan a szlovák-magyar viszonyról, mint a korszak történelmi tudatának részéről. Meggyőzően ábrázolja a kor és a környezet ellentmondását a megfontolt orvos, Varga alakjában, akinek mint maga mondja, a fia magyar, az unokája szlovák és ő „nem érzi magát semminek”. Filadelfi alakjában Ballek valamivel többet sűrített, mint egy „saját sorsától megvadult” ember elrontott életének lélektanát vagy patológiáját. Ebbe sűrítette ennek a határvárosnak a pszichológiáját (és talán tragédiáját is), ami nem csak Filadelfi fölött (haláláig vendég volt, elvesztette benne indentitását), hanem sok más ember fölött is (Riecan fölött **A segéd**ben) győzedelmeskedett. Állandó határ-, politikai, társadalmi változásaival alakította (deformálta is) az embereket. Ballek érdeke, hogy olyan arcot tudott adni ezeknek az embereknek — regénytípusoknak, amivel alapvető dolgokat mond el — történelmileg és egzisztenciálisan — az emberi boldogság és méltóság lényegéről, ami aktuális történelmi-társadalmi értelmet ad epikus koncepciójának. És alapvető dolgokat mond arról a valóságról, amely a távolabbi és a közelmúltban mai alakunkra formált bennünket.

A szóbanforgó prózairó generációnak, a mai szlovák irodalom fontos nemzedékének, éppen az utóbbi másfél évtizedben kellett megküzdenie nemcsak az ötvenes, hanem a hatvanas évek történelmi és nemzeti értékeinek torzulásával is. Jellemző, hogy éppen ennek a generációnak a frontálisabb fellépése a múltkötődések keresésének jegyében zajlott. A próza így — kissé leegyszerűsítve — megkísérelt rendet csinálni a történelemben, emberközelivé tette a múltat, de úgy, hogy új fényt, új látószöveget vitt a történelmi értékelésbe és a történelmi tudatba is. Ezt tette művészi, irodalmi eszközeivel, alakjaival és típusaival, akiknek megvan a maguk története, sorsa. Egyetemességük mellett szlovák sorsok, öntörvényű epikai formában megtestesülve. Az **egyetemes** és a **szlovák** ilyen összekapcsolása miatt szólhatnak szuverén módon a hazánk határain túli olvasókhoz is.

(Kiss Szemán Róbert fordítása)

A magyar–szlovák szellemi kapcsolatok lehetőségei és kérdőjelei a mai szlovák irodalomban, különös tekintettel a történelmi regényre és drámára

A nemzeti tudat, a nemzeti identitás a hatvanas-hetvenes évek fordulójától központi kérdés a szlovák szellemi életben. A történetiség nem csupán a hagyományosan historikus tudományágakban és irodalmi műfajokban, hanem a közszellem általános múlt felé forduló érdeklődésében, illetve a jelenkort feldolgozó irodalmi művekben, publicisztikában is általánossá lett. Ennek több kiváltó oka van. Ide sorolható Csehszlovákia szövetségi átrendezése, a szocialista építés különböző nemzeti sajátosságainak fokozott tiszteletben tartása, valamint az osztályviszonyok módosulása következtében kialakult szemléletváltás. A kommunista pártok 1969-es moszkvai nemzetközi tanácskozásán született megállapítást — miszerint minden egyes szocialista ország fejlődése az egész szocialista világszisztem előrehaladásának feltétele — már a szövetségi rendszerű Szlovákiában alkalmazták a nemzeti-politikai gyakorlatban is. A politikai konszolidáció, az életkörülmények javulása, a közművelődés fejlődése lehetővé tette az osztály- és nemzeti értékek, az identitás iránti érdeklődés kibontakozását, a korábbi szemlélet lényeges módosulását.¹

A „nemzetviták” nyitánya kétségtelenül **Vladimír Mináč** három esszéje, a **Parázsfűvés**, a **Nemzet él itt**, valamint a **Jozef Miloslav Hurban összegyűjtött perei**² volt. Az azóta sorra megjelenő tudományos, művészeti, ismeretterjesztő kiadványok, folyóiratcikkek és tanulmányok szinte kivétel nélkül visszautalnak Mináč esszéire, a nemzeti történelem fontosságát hangsúlyozva.

Általánosan hangoztatott elv Szlovákiában, hogy a jelen nem ábrázolhatja kielégítően önmagát, hiszen csakis a történelem közvetítheti az ember és az emberiség teljes megértését. Minden társadalom, nemzeti kollektíva törődik történelmével, hogy indokolni tudja öntudatát. Nem helytálló a szocializmus ellenfeleinek az az állítása, miszerint a **szocialista** és a **nemzeti** ellentétben van egymással. Ellenkezőleg, a szocialista áthatja a nemzetit, hozzájárul evulúciójához, internacionalista fejlődéséhez.³ Gyakran fogalmazódik meg az igény a szlovákság etnikai-kulturális egységének, jelképeinek felfedezésére, a szlovák ember és saját országában elfoglalt helyének, történetiségének feltárására.⁴

A szellemi élet minden ízében átható identitásszemlélet a legnagyobb közönséget mozgató szépirodalomban, elsősorban a történelmi, illetve historizáló prózában, valamint az ebből készült tömegkommunikációs termékekben, a televízióban, a rádióban a mozivásznakon valósul meg. Ezek azonban nem jöhetnek létre historikus és historizáló tudományos kutatások, a történettudomány, a régészet — és az egész kulturális-politikai élet historizáló légköre nélkül.⁵ Történelmi enciklopédiák, lexikonok, monográfiák, tanulmánykötetek, népszerűsítő kiadványok, az ifjúságot óvodáskortól ellátó olvasmányok sora látott napvilágot, miköz-

ben alapvető terminológiai, államjogi-topográfiai, interetnikai problémák kerültek napirendre.

Az irodalom bámulatra méltó igyekezettel és közönségsikerrel hódította meg a kevéssé vagy alig szlovák etnikumú déli területeket **Peter Andruška**, **Ladislav Ballek**, **Ivan Habaj** és mások prózájában, és az etnikum mellett az ország egész mai politikai területe és az azon keletkezett valamennyi szellemi érték a nemzeti identitás keresésének terénuma lett. Ez minduntalan újabb problémákat vet fel.

A szlovákiai műemlékeknek például — és közel sem csak a dél-szlovákiaiaknak — alapvető szerepük van a magyar nemzeti tudat alakulásában. Annál is inkább, mivel a magyar művészettörténet művelőinek tudós nemzedéke, **Henszlmann Imre**, **Ipolyi Arnold**, **Rómer Flóris** éppen felföldi, azaz mai szlovák terminológia szerint szlovákiai származású. Az ő működésük idején a szlovák értelmiség nem foglalkozott szülőföldjének képzőművészeti emlékeivel és azok szerepével nemzeti tudatának alakításában. A magyar művészettörténeti iskola államnemzeti szemléletmódja azonosította a legtöbbször szakrális képzőművészeti emlékeket a magyar nemzeti értékekkel és beépítette azokat a magyar nemzettudatba. 1918 után is magyar-cseh viták bontakoztak ki és a művészettörténet-írás Szlovákiában szinte kizárólag „cseh import” volt, és a Csehszlovákia megalakulásával váratlanul örökölt műemlékek védelmét tekintette feladatának. 1945 után a cseh-magyar párbeszéd semleges, közép- vagy közép-kelet-európai értelmezésbe torkollt, napjainkban viszont a kibontakozó szlovák művészettörténeti koncepció került előtérbe. Ennek mindenekelőtt azzal kell megküzdnie, hogy szlovák államiság ezer évig nem volt, nem lehetett tehát saját állami művészet és művelődéstörténete sem. Ezért az eddigiekben vagy a szorosán vett szlovák etnikai értékeket elemezte, vagy a vitákat elkerülendő, szakmai-kézműipari kérdésekhez húzódott vissza. A szlovák művészettörténet-írás ma arra az álláspontra jutott, hogy Szlovákiában sincs feloldhatatlan ellentmondás a nemzeti hagyomány és a művészet-történet között. A „szlovákiai művészet” és a „szlovák művészet” nincs ellentétben egymással, hanem része az egész ország teljes kulturális hagyományának, tehát Szlovákia művészete, európai integrálódásával együtt.⁶

Hasonló folyamat játszódik le a szlovák múlt irodalmi ábrázolásának, az irodalom történeti műfajainak értékelésében is, hiszen a ma szlovákiának szembe kell néznie azzal az örökölt megállapítással, hogy sokáig legalábbis megkérdőjelezték a szlovák nemzet történelmi voltát. Az irodalom azért is van ellentmondásos helyzetben, mert a szlovák nemzet a magyar állam hatalmi struktúrájának kialakulásától, nagy vonalakban a kiegyezéstől, félévszázadon keresztül csaknem kizárólag a szépirodalmon keresztül valósította meg önmagát. Történelmi tudatát nemegyszer hamisításokkal tartotta ébren, s erre alkalmas volt **Jánošik** betyárvezér éppúgy, mint **Csák Máté**, **Mátyás király** vagy a szentistváni — persze az eredetit alaposan átalakító — állameszmét helyettesítő Nagymorávia. A cél szentesítete az eszközt, a történelmi legendákat, fikciókat, mítoszokat, és a történelmi témák feldolgozása sohasem volt mentes a magyar—szlovák viszony éppen időszerű állomásaitól. Volt olyan időszak is, amikor a szlovákság részvételét kellett bizonyítani a magyar

állam gyarapításában és függetlenségi harcaiban, sőt nemegyszer a két nemzeti mozgalom anakronisztikusan didaktikus összebékítését tartották szépirói feladatnak. Az végképp nem volt akadály, hogy szlovák történelmi hősök a magyar nemzeti történelem közismert alakjai is voltak.⁷ A nemzeti csalódások korántsem szűntek meg 1918-al, ami olyan nemzeti önismeret kialakulásához vezetett, hogy a szlovákság vértanú sorsú nép, Bécs, Prága, Budapest, Zágráb, sőt Pétervár malomkövei között. Ennek ellensúlyozására újabb, a korábbiaknál is veszedelmesebb történelmi fikciók és történelmietlen illúziók következtek. Ezért is fogalmazódtak meg Vladimir Mináč és **Milan Rúfus** sokszor idézett megállapításai, hogy a magyarok a szlovák politikai végzete, illetve miért omlott oly könnyen Szlovákia a tehetetlen, haldokló Monarchia karjaiból a Harmadik Birodalom sokkal embertelenebb karjaiba.⁸

A szlovák történelmi prózának sok mindent kell éppen napjainkban tisztáznia. Szembe kell szállnia a nemzettudatba beivódott mítoszokkal, a szlovákságnak önmagáról kialakított sztereotípiáival, fel kell szabadítania magát saját előítéleteitől és elfogultságaitól, a béketűrő báránynemzet és a nemzetivé gyúrt fiktív történelmi hősök táplálta hamis nemzetkonceptiótól. Tennie kell pedig mindezt a szocialista építés legutóbbi másfél évtizedében az adott nemzetek közötti és nemzetközi viszonyok között, például szüntelen konfrontációban az egykori és nemegyszer a mai magyar nemzettudattal is.

Ennek megfelelően a mai szlovák történelmi próza általános jellemzője, hogy nem törekszik a megszokott hagyományok őrzésére, hanem inkább kritikai szemszögből foglalkozik azokkal. Ilyen például **Milan Ferko** Svätopluk- és Jánošík trilógiája. Anélkül, hogy deheroizálná, túlidőszerűsítene és szlovakizálná hőseit, nem menti meg őket a kegyetlenségtől, hatalomvágytól, politikai cselszövésektől, a kort pedig felruhazza a szláv-ság nem csupán védekező, hanem ugyancsak hódító, birtokvágyó harcainak képeivel, a kontinuitást pedig elő- vagy utószóval biztosítja. A Rákóczi-kor Jánošíkja sem romantikus betyárhős, hanem a szociális igazságtalanság világának vezérré választódott alakja, aki szellemi rokonára lel **Ráday Pál**ban, a rendjében és a mozgalom vezetésében is csalódott fejedelmi kancellárban.

Ide sorolnám **Vincent Šikula Matej**-ját, aki a Štúr-Kollár generáció nagyjai között az aprómunkát végzi. Ide ugyancsak az ő Majstri-ját az „alulról indítással”, amikor hőse kedvese ágyából ugrik ki a Szlovák Nemzeti Felkelésbe, nehogy a férj rajtakapja. S ennek a kisémbereknek van bátorsága felvetni a szlovákság háborús bűneit és egyben végigharcolni a felkelést anélkül, hogy bármi rendkívülit látna akár az egyikben, akár a másikban.

Az antiradicionális tradíció egyik legjellemzőbb megnyilvánulása **Peter Jaroš** Ezeréves méhe és folytatása, a Néma fül, süket szem című regénye, már a címekben is. Az ezer év az ezeréves Magyarországot, a szlovákok hazáját is idézi, széthullásának éveiben, a méh pedig a szlovák kisémberek, aki munkájával, sokasodásával természetesen ébredt fel a nemzeti felszabadulás korántsem felhőtlen lelkesedésű világában, 1918-1920 viharaiban. Az ezer év azonban valami leszámolást is sugall az olvasónak: az ezeréves magyar elnyomás képzetével mint anakronizmussal való elszámolást.

A népét megtartó, nemzetté teremtő munka regényei Šikula és Jaroš művei, és joggal sorolja ide a kritika az úgynevezett retrospektív dokumentumprózát az egykori drótostótokról, sáfrányosokról, üvegesekről, vagy a XVIII. század elején az Alföldre települő szlovákokról.⁹

Van példa a „felülről kezdésre” is, mindenekelőtt **Anton Hykisch** *Milujte král'ovnu... című Mária Teréziáról és koráról* szóló új regénye. Igényes téma, mert rendkívül alapos előtanulmányokat kívánt a szerzőtől az osztrák, a porosz és a francia felvilágosodás eszmeiségéről, illetve annak hazai lecsapódásáról. Úgy is felfogható a mű, hogy a kor eszméi a főszereplők, nem az uralkodók. Hálás téma is egyben, mert a felvilágosodás megindította a támadást a magyarországi feudalizmus ellen, és ha jó ideig egyebet nem is, a nemzetek öntudatra ébredését, a polgárosodás eszmei előkészítését elvégezte. Hykischet nem ragadja magával sem a szociális-társadalmi, sem a nemzeti szemléletmód. Szerepeltet művében osztrákokat, cseheket, poroszokat, magyarokat, szlovákokat, délszlávokat.

Kollár Ádám Ferencet, az udvar befolyásos emberét ünnepli szűk baráti köre, a szlovák értelmiség: **Hell Miksa** csillagász, **Szkleńár György** jezsuita történész, **Tersztyánszky Dániel** császári levéltáros és lapkiadó, **Jozef Ignác Bajza**, **Juraj Fándly** katolikus papköltő... Az ünneplés oka: az udvar de Keresztény predikátummal magyar falut és nemességet adományoz Kollárnak. Az alapkonfliktus az, lehet-e együttműködni a hatalommal. Ugyanez a konfliktus jelentkezik **Bél Mátyás** esetében **Jan Solovič** *Zvon bez veže* — Harang torony nélkül című drámájában, ahol a tudós polihisztor még hittételeit is a felvilágosult abszolutizmushoz simítja és pápista kitüntetést fogad el, amivel viszont lehetővé válik nagyszabású munkájának folytatása. A mindenkori hatalom nélkül nem szülehetnek nagy művek, nem gyarapodhat a nemzet. Hykisch nem szakad el az egykorú Magyarország valóságától. Szláv lelkesedésű hősei egyrészt a szlovák történettudományban módszeresen publikált dokumentumokon¹⁰ alapulnak, másrészt tudatosan érzékelteti a hazai felvilágosodás magyar kezdeményeit is. Az idősebb szlovák tudósok nem hisznek a fiatal költők lelkesedésében a szlovák nyelvért. A fiatalok bizonyító példaként Bessenyeire és körére hivatkoznak, ahol röpiratot olvasnak a magyarságról, mi szerint míg a jobbágyok magyarul beszélnek, az urak sem felejtethetnek el magyarul... Észrevehető Hykischnél a védekezés a szegény szlovák — gazdag magyar általánosítástól, a ketős elnyomás elméletének kritikátlan alkalmazásától. Ez a törekvés úgyszintén benne rejlik Mináč és Rúfus esszéiben és a modern szlovák irodalomtudomány jónéhány következtetésében, főként **Karol Rosenbaum** tanulmányaiban.¹¹ Jelentkezik a feltékenység a magyar értelmiség ébredő nemzeti türelmetlenségével szemben, főként a nagyszombati egyetem Budára helyezésével kapcsolatban. Hykisch Kollár Ádámja a munkába menekül, ami valamennyi hazai nemzet javát szolgálja, latin nyelven. Kétségtelenül törik a regény lendülete ezen a helyen, s ezáltal hitelességéből is veszít, híven tükrözve a szlovák nemzetszemlélet mai forrongását. Ehhez már újabb szerkezeti egységre, esetleg újabb regényre lenne szüksége. Akár annak a ma már érthető helyzetnek a felmérésére, hogy éppen a legforradalmibb magyar értelmiség nem érthette meg a latin és a német uralmától szabaduló magyar nyelv mel-

lett jelentkező más hazai nyelvek jogos részt keresését a felvilágosodás vívmányaiból.

Hykisch regénye igen élénk visszhangot váltott ki, és a kritika nemegyszer túllépett Mináč állásfoglalásán, miszerint van ugyan szlovák történelem, de a nemzetet csak a nép munkája tartotta fenn. Hykisch művét áttörésnek tartják, mivel azt bizonyítja, hogy a szlovákság részt vett az osztrák, a magyar és az osztrák-magyar történelem alakításában, tehát az szlovák történelem is. És ez a történelem nem csupán a felvilágosodással, a nemzeti ébredés korával kezdődik.¹²

A szlovák irodalmi köztudat Hykisch regényével is vállalja a nemzet-tudat történeti alakulásának bemutatását. Ez minden kelet-közép-európai irodalom vállalása, amíg a tudomány a maga eszközeivel nem pontosítja az írói intuíciókat. A Hykisch-regény fogadtatása azonban véleményem szerint túlnő az írói szándékon. **Daniel Okáli** a vitában már a budapesti magyar királyi belügyminisztérium 1914-ben készült névjegyzékét idézi, amely 850 öntudatos, azaz veszedelmes szlovák pánszlávot tartott nyilván, s ez a szám ugyancsak kevés lett volna a kétmillió-s nemzet tudatának, megmaradásának őrzésére. Természetesen több volt ennél, és megjegyzendő, hogy a világ első műszaki főiskolája Szlovákiában keletkezett, és Hykisch regényének idején két egyetem is működött, Nagyszombatban és Kassán, s a harmincnégy magyarországi szabad királyi város abszolút többsége is Szlovákiában volt.¹³ Kérdés, hogy maga az író hogyan vélekedik a műve által kiváltott ilyen képzetársításról.

A magyar olvasót minden bizonnyal érdeklő regény vitájában ketten is feltették a kérdést: miért keletkeznek manapság szlovák történelmi regények, illetve mi az író tulajdonképpeni célja művével. Az első kérdésre irodalomtörténész válaszolt: a szlovákság tulajdonképpen rekonstruálja nemzeti múltját, s nem történészek számára hozzáférhető dokumentumokra támaszkodik, hanem olyanokkal rekonstruál, amilyenek a szlovák szellemi életet kitöltötték. Mivel pedig a mai szlovák próza a történelmi materializmusból indul ki, mai alkotásai felülmúlják a korábbi történelmi regények színvonalát.¹⁴ A másokra maga Hykisch felelt: „A legfontosabb volt számomra az ember a történelemben. A Mesterek korában azt kutattam, mit tegyen egy művész a társadalmi változás korában, kötelezze el magát, vagy tegye tovább a munkáját; azt feleltem, hogy igen, kötelezze el magát akár vereségek árán is. A Milujte královnu-ban a reform problémája felülről jön. Nagy társadalmi kérdés ez, közvetlenül korunkhoz kötődik. Jellemző e szempontból Kollár Ádám Ferenc sorsa, aki eladja magát az udvari cselszövések közepette pénzért és tanácsosi címért. Ám a regény nem egyénéről szól és ott nehezen található parabola. A probléma abban van, hogy minél közelebb kerül a szerző a maga évszázadához, annál inkább növekszik bizonytalansága, mégha a látszat az ellenkezőjét mutatja is.”¹⁵

Ladislav Ballek két, legutóbbi kötete, **A segéd** és az **Agáty** kétségte-lenül historizáló, de nem történelmi regény. Az első elemzésével már régebben próbálkoztam¹⁶ és ezen a konferencián **Kiss Gy. Csaba** kollégám is foglalkozik vele. Az **Agáty** továbblépés és stagnálás is egyben. Továbblépés újabb, árnyaltabbban ábrázolt emberi sorsok bemutatásával, stagnálás a kompozíció elnagyolásával, kidolgozatlanságával. Ez gyakori gyengéje a nagy íróknak, Ballek pedig mindenképpen nagy író.

Az **Agáty** még nem **A segéd** után várt teljesítmény, csak kiegészítése elődjének. **Thomas Mann**ról mondták, hogy olyan, mint egy elegáns sétapálcás úr. Iszonyatos mélységeket és lehetőségeket tár fel olvasói előtt, aztán mintha mi sem történt volna, tovább áll, nem törődik azzal, hogy olvasója esetleg nem veszi észre a szakadékot. Azt sem, amelyik mondjuk **Ballek** és **Dobos László**, **Duba Gyula** vagy **Grendel Lajos** Dél-Szlovákia ábrázolása között tátong, annak ellenére, hogy nagyon sok részletkérdésben közel állnak egymáshoz. Persze ez nem lehet a szlovák író alkotásmódjának, eszmeiségének, régiólátásának, még kevésbé nemzeti identitásának kritériuma, csak éppen a Dél-Szlovákiát ténylegesen lakó nép történeti tudatának alakulása sem lehet közömbös az egyetemes szlovákiai, sőt a szlovák nemzeti tudat szempontjából.

Született szlovák (ifjúsági) történelmi regény a tatár betörésről, amelyben szlovák és magyar nemeseik viszálykodnak egymással a haza sorsán érzett felelősség ügyében¹⁷, a Wesselényi összeszökéséről,¹⁸ a török háborúkról.¹⁹ Született kiváló trilógia²⁰ Késmárk történetéről, amit — szlovákiai kritikusaival szöges ellentétben — a hagyományos történelmi regényforma művészi eredményének, klasszikus regénynek tartok. Akkor is, ha a szlovák történeti identitást közvetett formában szolgálja.

Engedtessek meg, hogy akár jelentősebb alkotókat ezúttal figyelmen kívül hagyva most a legfiatalabb írónemzedék két tagjáról, **Ľuboš Jurik**ről és **Július Balcor**ól ejtsek néhány szót.

Jurik immár fél évtizede közölt esszét a szlovák fővárosról, amiben kifogásolta a régi városrészek túlzott likvidálását, a forgalom bevezetését a belvárosba. Bratislava régi szlovák nevén nevezi magát: presporáknak, pressburgernek. Mert a régi pozsonyi, a magyar, a cseh, a német, az orosz kultúrából ötvöződő pozsonyi szellem talán inkább óvna a várost, mint az újonnan odaköltözöttek kevésbé lokálpatrióta lendülete. Jurik azóta írt már **Sládkovič**, **Petőfi**, **Štúr**, **Emil Boleslav Lukáč** és Anton Hykisch, meg mások Selmecebányájának omladozó házairól is és az újságírói hivatás nemzeti értékeket mentő feladatáról.²¹

Július Balconak egy cigánynovellája foglalkoztatott, egyszerűen lebilincselő olvasmányként, írásművészete és mai témánk, a szlovák nemzettudat és annak magyar vagy tán nem is egészen magyar összetevői miatt. Egy cigánykaraván valahol a magyar pusztán valamikor az I. világháború előtt furcsa kalandba keveredett egy tanya lakóival. Szerelmi szálak fűződtek a tanyai fiatalember és a vajda szépe között. A cigányok kegyetlenül kiirtották a tanya minden lakóját, majd tovább vándoroltak Erdély hegyein is túlra. A hírhedt magyar igazságszolgáltatás évekig várt és kivárta a cigányok visszatérését szeretett tiszai táborhelyükre és kegyetlen bosszút állt rajtuk. A végrehajtó tiszt a határok meghúzása után szülőföldjére, Szlovákiába húzódott vissza, kocsmát nyitott és elfelejteni látszott a történeteket. Még azt is, hogy valaha a magyar csendőrségben szolgált és magyarul beszélt. A cigányok azonban nem felejtettek, megtalálták a falujában, hiába tagadta meg múltját és nyelvismeretét.

Az eddigiekből is következik, hogy a magyar-szlovák szellemi kapcsolatok nem problémamentesek, minthogy a szlovák nemzettudat éppen az utóbbi másfél évtizedben és éppen a magyarokéval is közös múlt értékelésével foglalkozik. Egyre messzebb kerül az ezeréves magyar elnyomás mítoszától vagy az osztály- és nemzeti elnyomás tételének sematikus alkalmazásától, sőt még az elnyomott magyar és szlovák tömegek közös harcának az ötvenes években divatos egyoldalú interpretálásától is. A tudomány egyre több dokumentumot tár fel, és ezek a dokumentumok akkor sem változnak, ha netán időnként homlokegyenest ellenkező következtetéseket vonnak le belőlük. A jó irodalom, a becsületes írói szándék, az objektivitásra törekvő kutatás mindenképpen utat talál nemzeteink között, az elfogult, gyenge színvonalú műveket és alkotóikat mindkét részről kérlelhetetlenül elfelejtik. És vigasztaló, hogy ezután az összkép után, és amit kizárólag szlovák forrásokból állítottam össze, a most tárgyalt másfél évtized alatt is olyan közös vállalkozásaink születtek éppen közös történelmi emlékeink közös kiadásában, mint a **Tatran** és az **Európa Kiadó Bibliotheca Saeculorum** sorozata. Ezek értékét csak növeli, hogy a fennálló nézetkülönbségeket félre lehetett tenni, okos kompromisszumokkal, akár külön-külön címlapokkal, címváltozásokkal, külön jegyzetapparátussal vagy lektorálással. De el lehetett érni a lényegét: **Mednyánszky Alajos**, **Kram Dániel**, **Vladimír Ferko** köteteinek közös kiadását. Nemzeti kapcsolattörténetünk jóleső érzéssel nyugtázhatja a **Szlovák Nemzeti Galériai** című **Tatran-Corvina** gyönyörű közös kiadást, annak ellenére, hogy a fordítás és a helységnév-használatbeli göcsörtök, no meg a magyar és a szlovák képaláírások közötti eltérések a laikusok számára is jól jelzik a kötet létrehozóinak nem mindennapi fáradozását. És voltaképpen a közeledés előmozdítása a feladatunk, mert bármilyen nehézségek árán közösnek tekintett múltunk nem csupán a szlovák nemzettudat tisztázását szolgálja, hanem hosszú távon előkészíti egy magyar-szlovák közös identitástudat kibontakozását is. A geopolitikai realitások nem változtak, múltunkat nem tagadhatjuk meg, s közös érdekünk a szóértés.

JEGYZETEK

1. Šabik, Vincent: Historizmus prózy. = Romboid 1981. 10. 6—7. p. — Truhlář, Břetislav: Niekoľko poznámok k historickému románu. = Romboid 1984. 10. 40. p.
2. Dúchanie do pahrieb; Tu žije národ: Zbrané spory Jozefa Miloslava Hurbana. Magyarul: Összefüggések. Bratislava 1980. Madách. Tózsér Árpád fordítása.
3. Šabik, Vincent: im. 10—11. p.
4. Sulík, Ivan: História a historizmus. = Slovenské pohľady 1985. 4. 94. p.
5. Truhlář, Břetislav: im. uo.

6. Bakoš, Ján: O umeleckohistorickom vedomí na Slovensku. = Romboid 1985. 12. 51—58. p. — Részletesebben: Bakoš, Ján: Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku. Bratislava 1984, Tatran.
7. Chmel, Rudolf: Poznámky o dejinnosti, historickom vedomí a literatúre. — Slovenské pohľady 1980. 3. 85—92. p.
8. Mináč, Vladimír: Nemzet él itt. = Összefüggések 86. p. — Rífus, Milan: Ünnepe utáni bánat. = A költő hangja 39. p. Koncsol László fordítása.
9. Truhlář, Břetislav: im. uo.
10. Vö.: Tibenský, Ján: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava 1965. — Uő.: Veľká ozdoba Uhorska. Bratislava 1984.
11. Rosenbaum, Karol: Kultúrno-politický aspekt skúmania slovensko—maďarských literárnych vzťahov. = Slovenské pohľady 1979. 11. 85—92. p.
12. Kritici diskutujú os Hykischovi. = Romboid 1985. 12. 18 p. (Petrik, Vladimír)
13. Uo. 19. p.
14. Uo. 21. p. (Rosenbaum, Karol)
15. Uo. 21. p.
16. Käfer István: Néhány szlovák-magyar összefüggés a mai szlovák irodalomban és Ladislav Ballek A segéd című regényében. = Új Aurora 1982. 1. 85—102. p.
17. Poničan, Ján Rob: Skaza hradu. Bratislava 1979.
18. Tallo, Jozef: Ohnivý šarkan — Pikovo oravské povstanie. Bratislava 1981—1982.
19. Tallo, Jozef: Ruže pre sultánov hárem. Bratislava 1974.
20. Baráthová, Nora: Muž, ktorý kračal za mrstou. 1975. — Aj zradcomsa sa odpúšťa. 1980. — Nespokojné mesto. 1981.
21. Jurík, Ľuboš: Bratislava, láska moja neláskavá. = Slovenské pohľady 1982. 8. 59—70. p.
22. Balco, Július: Cigánska poviedka. = Slovenské pohľady 1984. 12. 51—71. p.

A szlovák nemzettudat az esszék tükrében

VLADIMÍR MINÁČ, MILAN RÚFUS ÉS LUBOMIR FELDEK
NEMZETKÉPE

1. A TUDAT ÉS A NEMZET

A tudat is része a valóságnak. A hamis tudat is. A történelmi tudat is. És a történelmi hamis tudat is!

Önmagunkról alkotott képünk valamelyest mindig szubjektív. Kollektívan szubjektív. Szükségszerűen az. De ez a szubjektivitás törekedhet a rajtunk kívül levő valóság minél objektívebb megismerésére, hogy a bennünk levő valóság minél igazabb lehessen.

Önmagunkról alkotott képünk önértékelés is egyben. Azt érezzük ki, amit fontosnak, értékesnek tartunk. Az értéktelen, elhibázott, megbánt mozzanatokot szívesebben elfeledjük. Holott célunk az önismeret kellene hogy legyen. A minél őszintébb, minél alaposabb önismeret.

A kritika mindig fájdalmasabb, mint az önkritika. Ha az önkritika a következetesebb, az élesebb, ha ez hatol mélyebbre, akkor a kritika — a kívülről jövő — nem rendítheti meg önértékelésünket. Ellenkező esetben önértékelési zavart okozhat.

A sikeres nemzetek számára a létezés evidencia, melyet nem kell igazolni. Lakóhelyük adott, országuk határai többnyire vitathatatlanok, értékeik, jogaik, sikereik olyan természetes összetevői életüknek, melyekkel azonosulnak, melyekért felelősséget vállalnak. Történelmük a múltjuk, melyet tudnak, vállalnak, folytatnak. Látnak visszafelé, és előre is. A sikeres nemzetek nem kérdezik meg, mi a nemzeti lét értelme. Létezésük öncél.

A kevésbé sikeres, sikertelen, vagy túl sok csapást megért nemzetek állandóan az eltűnéstől, a megsemmisüléstől félnek. (Ez a félelem többnyire független a nemzet nagyságától, hiszen a 14—15 milliós magyarság tudatában sokkal erősebben él a nemzethalál réme, mint az egyharmadnyi dánokéban.) Ezek a nemzetek állandóan igazolni igyekeznek létezésüket, egy-egy területhez való jogukat, bizonyítani államhatáraik igazságos vagy igazságtalan voltát. Történelmük nem csupán a múltjuk, nem csupán alapja, háttere, forrása jelenüknek. Történelmük argumentumok tárháza is, melyből érveket gyűjtenek, létezésük jogosságát igazolandó. Helyzetükkel, állapotukkal elégedetlenek, ám az okokat, melyek e helyzetet megteremtették, többnyire önmagukon kívül keresik. És nem mindig alaptalanul. Ezekkel a nemzetekkel valóban mostohán bánt a történelem, de az oly gyakori önfelmentés legtöbbször újabb kudarc okozója.

A sikeres nemzetek történelme — a befejezett múlt. Dicsőséges vagy dicstelen — de semiképpen sem naponta felvetődő kérdés. A kevésbé sikereseké az önmarcangolás és az önigazolás, jobb esetben a tanulságok forrása.

A sikeres, sorsukkal megbékélt nemzetek identitásának csak egyik, semmiképpen sem meghatározó összetevője a történelem, a történelmi tudat. A kevésbé sikeresek, a félig kész, alakuló, formálódó nemzetek tudatában az első, a legfontosabb helyre kerül. Az alfa és az omega. Ezeknél a nemzeteknél a történelmi tudat az önazonosság-tudat meghatározó eleme. S mivel döntő ereje van, igencsak óvatosan kell kezelni, mert könnyen válhat az önbecsapás eszközévé.

2. VLADIMÍR MINÁČ TÖRTÉNELEMKÉPE

Vladimír Mináč nem történész, hanem író, regény és esszéíró. Az 1970-es években ő volt az egyetlen olyan szlovák író, aki teljes, összefüggő történelemképet, történelemértelmezést nyújtott olvasóinak, elsődleges síkon, vagyis nem szépirodalmi műbe rejtve, hanem esszéikben. Esszéi, átfogó történelmi tablói nem prózairói munkáját kiegészítő, hanem program-szerű vállalkozások, melyek kifejezett célja a szlovákság nemzeti tudatának alakítása.

Eszmefuttatásait eleve az önfelmentéssel kezdi: „**Ahhoz, hogy a történelem szemléletes és áttekinthető legyen, szükség van a sematizálásra; ahhoz, hogy a bonyolultat is meg lehessen érteni, le kell egyszerűsíteni az eseményeket**”¹ — írja a *Nemzet él itt* című, első nagyobb nemzeti tárgyú esszéjében. Kezünkben a kulcs, amellyel írásait feltárhatjuk: nem differenciálni, hanem redukálni kíván. S ez a megközelítés nagy veszélyt hordoz magában: egy nemzet eltorzított történelemképét.

„**Kezdetben vala az ige. S az igét Štúr birtokolta!**” — állítja fel az első tézist. Ebben az értelmezésben Ľudovit Štúr a szlovák történelem alfája, hiszen a szlovák történelem elsősorban az írott szó története. „...**a mi történelmünk szavakban zeng igazán, a tettekben felemás.**...”² Štúr — Mináč szerint — végletes és ellentmondásos, ám lényegében felmenthető nagyság. Štúr kritikai gondolkodása egyrészt „**jobboldali kritika a hegelianus polgár kritikája**”, másrészt haladó, „**haladóbb, mint sok kortársa, a magyar forradalom vezéralakját is beleértve.**”³ Hol „szelíd germanofil”, hol „nagyszláv” módon németellenes. Ám mindkét magatartása érthető — értelmezhetjük Mináčot —, mert az előbbi a magyarok, az utóbbi a németek hitszegéséből ered.

Mináč Štúr-alakja a mítoszteremtő író alkotása. Azé az íróé, aki nem az igazságot, hanem a maga igazát keresi, aki nem tanítani akar, hanem érzelmileg felrázni; az ember, az emberi gyarlóság megértése helyett a nagyságot akarja felmutatni. Az egyértelmű és bírálhatatlan történelmi nagyságot — s a XX. század második felében ez meglehetősen kétértékű törekvés.

Ennek a gondolkodásmódnak nagy szüksége van az ősellenségre, s ezt a magyarokban találja meg. Mináč szlovák-magyar „nemzeti antagonizmusról” beszél, amelyben „**a magyarság a szlovák politika végzete.**... (A szlovák politika) **mozgásiránya a magyar politika mozgásirányának negatívja, koncepciói ellenkoncepciók, hangja visszhang csupán.**”⁴ Kossuth szélsőséges nacionalista, minden rossz hordozója, aki elkezdett egy forradalmat, „**amelyben a reakció győzelmes magva csírázik.**...” Ez a forradalom „**az arisztokrata oligarchia diktatúrája!**”

A képlet egyértelmű, itt már csak a gondolati kényszerpályán kell előre menni: ha Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom egyértelműen és

problémamentesen pozitív, „haladó” jelenség, akkor a vele szemben álló magyar mozgalom csakis egyértelműen reakciós lehet. Mináč értelmezésében „a magyar történelemben frigyre lépett a történelmi jog egyfajta fajelmélettel”,⁵ s így — következésképpen — a magyar történelem XX. századi ballépéseinek, például a német fasizmussal való szövetségnek a gyökerei Kossuthnál keresendők, aki már akkor a Frankfurti Parlamenttel paktált.

Ugyanebből a gondolatmenetből következően az ún. Új Iskola, vagyis a magyar politikával kiegyezést kereső csoport, és az ún. Memorandisták, vagyis a szlovák nemzeti radikálisok összeütközésének tárgyalása során „kétségtelenül a Memorandisták pártján”⁶ áll. Ebből a gondolatmenetből következik az a megállapítás is, mely szerint „a magyar történetírás hívta ki maga ellen a szlovákokot”. „A magyarokat csak egyetlen dolog válthatja meg: a pánszlávizmussal mint a történelmi haladás mindenható gondolatával kötött örök szövetség, amelyből mindkét fél számára politikai és nemzeti szabadság következik” — idézi Mináč Jozef Podhradský szlovák publicista gondolatát, majd — a kétségeket eloszlatandó — hozzáfűzi: „Abban az időben ezek a szavak bizarrul és provokatívan hangzottak, mai szemmel nézve többé-kevésbé profétaiak.”⁷ Számára egyértelmű, hogy a XIX. században „Oroszország a szlovák politika gerince, a hit alapja, olyan erő, amely a szlovák mozgalmat a legreménytelenebb helyzetben is segített életben tartani.”⁸ Stúr „Moszkvában hitt, s nem Pétervárbán... az ő Oroszországa a szlavofilek megváltó Oroszországa volt, s nem a Néva-parti despota birodalma.”⁹ Itt élt együtt a szabadság progressziója és a szláv szellem — állítja Mináč, és hozzát teszi még, hogy ez a szlavofília „mindig védekező, a történelem szempontjából tehát igazságos gesztus volt.”

(Mivel elsősorban Vladimír Mináč nemzetképét próbáljuk felvázolni, ezért nem a részletekbe menő vita a célunk, de a fenti megállapításhoz azért annyi megjegyzés kívánkozik, hogy miután 1849-ben Paskievics orosz seregei leverték a magyar szabadságharcot, Stúr terjedelmes röpiratot irt a szlávság kérdéséről *Das Slawentum und die Welt der Zukunft* címen, amelyben szó szerint ezt mondja: „A nemzet Oroszországban egy az ő cárijával, és ez az alapja Oroszország erejének.”¹⁰ Érdemes lenne talán újra végiggondolni, hogy 1849-ben ki is védekezett és ki támadott, és Paskievics seregeinek az árnyékában milyen tartalmakat hordoz ez a szlavofília!)

Az elmondottak után most már megkérdezhetjük: milyennek látja Mináč a szlovák nemzetet? „A nagy történelem a nagy rablók története”¹¹ — jelenti ki némi nagyvonalúsággal. A szlovák mozgalom viszont markánsan plebejus. „Mi a szlovák politika plebejus hangszóját tettük hozzá Közép-Európa történelméhez.”¹² Ebben a képben mindig mindenki a szlovákokat fosztogatta, a szlovákokat bántotta, a kunok, a tatárok, a törökök, Zsiska és Csák Máté, Hunyadi hordái, Bocskai hajdúi, kurucok, labancok, németek. „Egy civilizáció határait őriztük... A tatárokat, a törököket (s egyéb kun népséget) nem karddal, nem hóstettekkel állítottuk meg, hanem azzal, hogy megmaradtunk.”¹³ A szlovákság az építők nemzete. „Jóval többet dolgoztunk, mint amennyi a munkából ránk esett volna” — vonja le a kissé szokatlan következtetést Vladimír Mináč.

A szlovák törekvések XX. századi beteljesülése, a modern nemzeté alakulás befejeződése ebben a koncepcióban a szlovák antifasiszta ellenállás, a Felkelés, melyben „a szlovák nemzet megvalósította legnagyobb, legjelentősebb történelmi tettét: betetőzte nemzeti-demokratikus forradalmát, s ezzel felzárkózott a világ haladó nemzetéhez.” Ebben a harcban a szlovákság „a Štúr-koncepciók leghaladóbbikát valósítja meg: a népi, társadalmilag igazságos Szlovákiát.”¹⁴

Vladimír Mináč nemzetfogalma normatív nemzetfogalom, történelemképe normatív történelemkép. A nemzet az ő számára nem történelmi-társadalmi-gazdasági-politikai-kulturális képződmény, hanem erkölcsi kategória. A nemzetbe az tartozik bele, akit tettei vagy gondolatai — a mináci értékrend szerint — arra érdemesítenek. Helye van benne az ősi, dolgos, tiszta népnek és az e népből származó hazafiaknak, de nincs benne helye a „magyarón” nemességnek és bolgárságnak, a polgári Szlovákia „komprádor” és fasizálódó burzsoáziájának, a klérusnak, vagyis senkinek, aki a vágyott történelemképet megzavarja. „A valóságos Szlovákia nem a kávéházi politikusok, hanem a Nép Szlovákiája” — írja a Felkelésről szóló esszéjében. Mináč nem társadalomban, nem osztályokban, nem rétegekben gondolkodik, hanem egy mitizáltan egységes, homogén „népi nemzetben”. S ez a szemléletmód kizárja a szlovák történelem alternatív értelmezési lehetőségeit, nem ismeri fel a nemzeti asszimilációs és disszimilációs folyamatok igen bonyolult mechanizmusait, nem látja az átmeneteket, az árnyalatokat. De gondolatmenetének legkétesebb mozzanata a végkövetkeztetés: a nemzeté alakulás lezáródását sugalló tézis.

Ez a differenciálatlan Mi-kép veszélyes, mert ugyanilyen differenciáltan Ők-et teremthet. Az Ők-ből könnyen bűnbakot csinál, és olyan sémákba viheti bele a szlovák közgondolkodást, amely sem az önismeretnek, sem mások megismerésének nem kedvez.

3. MILAN RÚFUS NEMZETKÉPE

Milan Rúfus, a költő és esszéíró, szintén sokat foglalkozott a szlovákság nemzeti kérdéseivel, bár olyan rendszeres áttekintésre, mint Mináč, nem törekedett. Esszéiből, alkalmi írásaiból, nyilatkozataiból azonban kibontható egy összefüggő nemzetkép, amely tudatos és hosszú önvizsgálatok eredménye.

Rúfus is parasztnemzetnek látja a szlovákságot, amelynek városai utcáin is „friss tehénlepény gőzölög”, s amelynek hatalmas történelmietlen igyekezete, hogy Pozsonyt a nemzeti mítosz központjává avassa, pusztá óhaj maradt. „Akár tetszik, akár nem, ezekbe a nemzeti tárgyú elmélkedéseimbe gúnyos nevetésként szüntelenül belejátszik a malacok rőfögése” — írja nem kis öniróniával egy Štúrról szóló esszéjében.¹⁵

Ez a parasztnemzet azonban — Rúfus értelmezésében — nem a semmiből érkezett; történelme ezer évvel ezelőtt kezdődött, a morva-szláv időkben, amikor is a szláv és a római kereszténység keresztüzébe került. Rúfus nem fogadja el az „ezeréves szünet fámáját”, s véleménye szerint létezik szlovák történelmi-szellemi folytonosság. „Vitatható apriorizmusok nélkül, s annál nagyobb tisztelettel a történelmi tények iránt. Föl kell térképeznünk a gondolkodásunkat. Amíg ezt meg nem

tesszük, a Štúr-nemzedék, elődei ellenére is, fantasztikus ejtőernyős csapatnak fog hatni.”^{15.a.}

Rúfus nemzetképében a szlovákság kétszeresen megkésett nemzet: megkésett a XX. századi önreflexióiban. „A huszadik század hatvanas éveiben, az európai civilizáció kellős közepén annyi nosztalgiával idézgetni a XIX. századot! Alig vigasztal, hogy némi joggal cselekszem ezt” — írja a Štúr-nemzedék értékelése során, majd hozzáteszi: „...olyanformán érzem magamat, mint a felnőtt, aki kanyarót vagy mumpszot kap.”¹⁶

Az irodalom, az írásbeliség Rúfus értelmezésében is döntő összetevője az újkori szlovák nemzet megszületésének. Ennek az irodalomnak az eredetét az ősi szláv legendákban látja, majd folytatódását a népdalokban, a népi költőkben, Kollár, Šafárik, Palkovič munkásságában. „Ami később Bajzától, Hollytól és Bernoláktól Štúrig lejátszódott, az már nem a tojáshéj kopogtatása, hanem áttörése volt.”¹⁷ A XVIII. század végén, a XIX. század elején itt nemzet születik, az irodalmába kapaszkodva, s a Štúr-iskola — Rúfus értékelése szerint — már egyenrangú partnere az európai irodalmaknak.

Milan Rúfus — a költő, az író — az irodalmán keresztül azonosul nemzetével. „Nem tehetek mást, szeretettel és tisztelettel el kell fogadnom azt, amit ez a nemzet az irodalomban mindeddig létrehozott, mert számomra éppen ez képezi a konkrét személyes alapot, amelyről továbbléphetek... Amit a világtól kapok, az a minőséget tekintve csak szándék, csak elhatározás. E szándéknak testet, arcot csak az otthon, a szülőföld agyagából gyúrhatok... Nem ódivatúság hát, nem hazafias önkritikátlanság az, ami arra int, hogy nemzetem irodalmát kézbe fogjam, magamévá fogadjam, s mind csúcsait, mind lapályait figyelmesen tanulmányozzam. Korlátai bizonyos értelemben az én korlátaim is, lehetőségei az feltételeim.”¹⁸ Számára a nyelv a kollektív nemzeti szellem hordozója; a szlovák nemzet elsősorban az irodalmán át érintkezik Európával, a világgal. Mert a nemzet „elsősorban test, nem pedig az értelem nyomására létrejött szellemi érték... önmagában nem biztosít semminemű szabványemberséget... nem kész cél, hanem lehetőség, amelyet valóra kell váltani, s amely egyenlő esélyeket kínál mind a lángésznek, mind a kalandornak. Az esélyek alsó és felső határa oly messze húzódik egymástól, amilyen mondjuk a Beethoven és Hitler közötti távolság. A köztük levő terület — az mind a nemzet.”¹⁹

Ennek szellemében tud önkritikus lenni, így ostorozza a szlovák oblo-movizmust, a „restséget a jóra”, s választja külön biztos kézzel a népi-séget, népszerűt a népieskedéstől.

Milan Rúfus gondolkodásában a szlovákság és Európa egyszerre van jelen. „Európa-komplexus, nemzeti komplexus — a történelmi deres botjának két vége ez.” Számára Szlovákia, a szlovák kultúra az európai kultúrtükör integráns része, ám pontosan számon tartja, hol vannak a szlovák irodalomnak és közgondolkodásnak olyan hiányai, amelyek miatt félszegen mozog az európai kultúrában. A kiindulás mindig a szülőföld: „A költő ezt mondja: a szülőföld kéz, amelyre ráborulhatsz sírva. De vigyázzunk, nehogy szó szerint vegyük, amit mond. A költő ugyanis a mondottnál többet tud és közöl: a szülőföld az a kéz, amelyre töprengő fejedet hajthatod.”²⁰ A töprengés közelebb visz Európához, mint a sírás — sugallja Rúfus.

A szlovákság jövője ebben az összképben az európai civilizáció jövőjevel van összekötve, és ezt a civilizációt igen feltűnően látja, mert individualizmusával és anyagiasságával önmagát pusztítja el. Új igazi közösséget kellene teremteni — mondja —, mégpedig visszatérve a hagyományos formákhoz, és erkölshöz.

Milan Rúfus differenciált, problémákat látó és láttató nemzet- és történelemképe, a türelem, a megértés, az önkritika megléte és az önámítás megvetése — mindez a mélyen gondolkodó bölcslőt mutatja, azt a XX. századi szlovák értelmiségit, akit nemzete igazi helyzetét akarja feltárni és megmutatni. Megalapozott az aggodalma is, melyet az európai civilizáció felbomlása miatt érez, ám a kiütkeresés irányával — a hagyományos közösségi formákhoz és erkölshöz való visszatéréssel — nem értünk egyet. Véleményünk szerint az európai kultúrának és civilizációnak nem az individualizálódás a legnagyobb baja — az öntudatosabb individuumok magasabb számban is elkelnének például a mi tájainkon —, hanem a távlati — transzcendens — egyéni és közösségi célok elveszése. Új közösségek csak új célokért formálódhatnak, s e közös célok nem lehetnek rövidtávú, materiális vágyak beteljesülései. Ha ez az európai civilizáció újra talál magának „nagy” célt — akár Isten, akár a kommunizmus képében —, akkor majd ismét visszanyerheti vezető helyét az emberiség kultúrájában. A korszerű európai nemzeti közösségek azonban már nem lehetnek a hagyományos közösségi formák utánezatai, hanem — véleményünk szerint — csakis az öntudatos és tudatos individuumok szerves közösségei.

4. LUBOMÍR FELDEK ÉS A SZLOVÁK NEMZET

Míg Mináč és Rúfus a szlovákságot parasztnemzetnek látja és mutatja, és némi — bevallott vagy öntudatlan — nosztalgiával fordul a szlovák falu, a hagyományos közösség felé, Feldeknél már nem esik szó ezekről a gyökerekről. Nem azért nem szól róluk, mert tagadja fontosságukat, hanem mert másfelé tekint.

Lubomir Feldek az egyik legjobb és legtudatosabb szlovák műfordító is, s ez meghatározza magatartását: nem befelé, hanem kifelé fordul, a szlovák kultúrát és nyelvet magas színvonalú fordításokkal kívánja gazdagítani.

Nyelve sokkal „csípősebb”, mint Mináčé vagy Rúfusé; nem kívánja nemzetét sem felmenteni, sem jószándékú szeretettel „megérteni”. Élesen elítéli a szlovák szellemi tunyaságot, a köldöknézést, a nemzeti kultúra nem- vagy félreismerését. A műfordítás számára alaptevékenység, nemzeti tett, hiszen „a fordítások álltak egy egész sor nemzeti irodalom kezdetén.”²¹ S hogy a szlovák nemzet nem tiszteli kellőképpen a műfordítókat, „az a történelmi folyamatosság iránti érzéketlensége, a szlovákok sajátossága: a rövid ész! Békésen elfeledték, hogy annak idején Tesszalónikiből két fordítónak kellett idejönnie azért, hogy itt egyáltalán létrejöjjön valamilyen kulturális közösség, valamiféle nemzet.”²² Ebben a logikában a műfordítás ablak a világra, és önépítés!

Amikor megírta a *Jánosik Vivaldi alapján* című színművét, számos kritika a szemére vetette, hogy kigúnyolja a szlovák történelmet, hogy bántja a nemzet érzékenységét, „lelkét, szellemét”. „A nemzet vagy a társadalom szelleme — válaszolta Feldek — nem valami öröktől fogva adott létező. A társadalom a maga kollektív szellemét naponta átdol-

gozza, átalakítja, valamerre mozgatja — sajnos, nem mindig pallérozza.”²³ Bár „kis nemzetecske” a szlovák, ám Európa kellős közepén él, s mindenfelől a folyamatosan fejlődő kultúra hatása, nyomása éri; ebben a közegben nem lehet egy nemzetnek szinte egyetlen nemzeti jelképe a betyárkodás. „Mindennek megvan a maga kijelölt helye — a betyárnak is, a történelemben és a nemzeti múzeumban. Örök betyárkodásunk a mai napig megmutatkozik múltunkhoz való viszonyunkban: megraboljuk magunkat, kifosztjuk magunkat mindenből. Ezért vagyunk szinte történelem nélküliek, mert csak azt azonosítottuk a történelmünkkel, ami szlovákul szólt. A királyok többnyire nem beszéltek szlovákul — ezért nincsenek királyaink, ezért nincsenek királydrámáink. A darab nemcsak azért kapta a Jánosik Vivaldi alapján címet, hogy Vivaldi zenéje szóljon benne. Jelezni kívántam, hogy nemcsak a Vratna völgyében éltünk, hanem Európában is. Végére is — ma már megvan az államiságunk. Miért ne tanulhatnánk meg az irodalomban is, a színházban is újravizsgálni, átrostálni — amint az a kultúrnemzeteknél szokás — az államiság kérdését is?”²⁴

Feldek a nemzeti kontinuitás kérdéskörét is dinamikusan, mozgásában vizsgálja. A múltra a jelenben élők szemével tekint, s elfogadhatatlannak tartja a „történelem mögé rejtőzést”. A nemzeti hagyományokat igyekszik megtisztítani a ráarakódott hordalékoktól, és olyan korszerű nemzettudat kialakítására törekszik, amely nyitott mind a múltja, mind a jövője irányában. „...mert a nemzet nemcsak attól élő — mondja Feldek egyik kritikusa —, ami pillanatnyilag hasznos számára, hanem a gondolattól, a szellemtől is, melynek előrchajtó ereje van.”²⁵

5. A NEMZETI LÉT ÉRTELME

„Mozgalmainkat, azoknak haladó vagy reakciós voltát ún. objektív történelmi mércékkel mérni értelmetlen dolog lenne: az objektív mércék a nagy nemzetek kizárólagos tulajdonát képezik”²⁶ — jelentette ki Vladimír Mináč a *Nemzet él itt* című, 1965-ben született írásában. Azóta húsz év telt el, s úgy tűnik, a mai szlovák középnemzedékhez tartozó Lubomír Feldek egész életművével rácsófol erre a megállapításra. Éppen az egységes mérce alkalmazásának a szükségét vallja; minden sorával és tétével azt bizonyítja, hogy a szlovák nemzetnek akkor van esélye az európai kultúrához való felzárkózásra, a megkapaszkodásra, ha önmagára is érvényesnek ismeri el az európai kultúra és civilizáció értékrendjét.

A nemzeti léttel, a nemzet múltjával és jövőjével foglalkozó írók időnként fölteszik a „végső” kérdést, vagyis hogy mi a nemzeti lét értelme?

Ez a kérdés — álkérdés; nemigen lehet rá válaszolni, vagy ha mégis megkísérli valaki, többnyire semmitmondó feleletek születnek.

Mint a bevezetőben már leírtuk, véleményünk szerint a nemzetek léte öncél, létük értelme a létezés maga. Ám ha mégis valamiféle választ várunk, álljon itt — ez áttekintés befejezéséként — Vladimír Mináčnak a saját kérdésére adott válasza: „A nemzeti lét értelme más

nemzetekhez való tartozásában van. Velük együtt alkotja a civilizáció nagy művét. S ilyen értelemben még csak a kezdetén vagyunk az önmegvalósításnak.”

JEGYZETEK

1. Mináč, Vladimír: Összefüggések. Madách, Bratislava, 1980. Fordította Tózsér Árpád. 112. l.
2. Im.: 83. l.
3. Im.: 84. l.
4. Im.: 86. l.
5. Im.: 125. l.
6. Im.: 111. l.
7. Im.: 87. l.
8. Im.: 97. l.
9. Im.: 97. l.
10. Štúr, Ľudovít: Wybór pism. Zakład Narodowy Imienia Ossolinskich, 1983. 106. l.
11. Mináč: Összefüggések. 127. l.
12. Im.: 92. l.
13. Im.: 129. l.
14. Im.: 374. l.
15. Rúfus, Milan: A költő hangja. Bratislava. Madách. Fordította Konkol László. 35. l.
- 15.a. Im. 110. l.
16. Im.: 41. l.
17. Im.: 81. l.
18. Im.: 102. l.
19. Im.: 86. l.
20. Im.: 68. l.
21. Feldek Ľubomír: Z reči, do reči. Slovenský spisovateľ, 1977. 143. l. (Ford. B. I.)
22. Im.: 145. l.
23. Feldek, Ľubomír: Smutné komédie. Szlovenský spisovateľ. 1982. 124. l. (Ford. B. I.)
24. Im.: 125. l.
25. Im.: 132. l. Rudolf Mrlian gondolata.
26. Mináč: Összefüggések. 83. l.
27. Im.: 119. l,

Térviszonyok és értékek

Ladislav Ballek: A segéd

„Palánkon nem állt meg az élet. Mindazok az események, amelyek ebben a városban lejátszódhattak, alá voltak vetve a palánki időtér szigorú törvényszerűségeinek” (349) — olvashatjuk a regény epilógusában az elbeszélő sokatmondó megjegyzését. Eszerint létezik tehát a műben egy olyan sajátos időtér — ezt nevezte **Bahtyin** kronotoposznak —, amelynek koordinátái kijelölik az elmondott történet kereteit. Hogy milyen ez az időtér, az itt elsősorban a szóban forgó város jellegzetességeiből következik. És hogy a földrajzi tér milyen fontos szerepet játszik a műben, arra közvetlenül a regény alcíme is utal: **Könyv Palánkról**. Semmiképpen nem túlzás azt állítani, hogy Ballek regényének egyik főszereplője maga ez a város. Egy fiktív kisváros Dél-Szlovákiában, valahol az Ipoly alsó folyása mentén, amelynek számos vonása összefüggésbe hozható Hont megye egykori székhelyével, Ipolysággal, azzal a várossal, ahol az író gyermekkorának éveit töltötte. A városhoz való viszony sorsdöntő a regény mindegyik központi alakja számára. Palánk sajátosságai, „helyének szelleme” a mű jelentésének centrumában kapott helyet. Gazdag tartalmú jelképpé nő a regény városa, történelmi és társadalmi folyamatok kifejezőjévé.

Mivel **A segéd** értékszerkezetét jelentős mértékben a térviszonyok közvetítik, elemzésünkben a földrajzi térnek a regényben megjelenő néhány formáját vesszük szemügyre, azt, hogy miképpen szerveződnek e formák a mű világgépének alkotóelemeivé. Ballek regényének számos szlovák és magyar bírálata hangsúlyozta, hogy az ábrázolt tér — a város és a táj — jelentősége alapvető fontosságú a műben. **A segéd** megjelenése után írókat elsősorban Dél-Szlovákia irodalmi (mármint szlovák irodalmi) fölfedezőjeként emlegették. A kritikusok és tanulmányírók következtetéseit figyelembe véve mindenekelőtt két szembeállítást kívánunk tüzetesebben megvizsgálni. Az egyik tengelyén két világtáj áll szemben egymással, Dél és Észak, illetve — amint majd látni fogjuk — két földrajzi táj is: síkvidék és felföld (lent és fönt). A másik opozíció inkább történelmi és társadalmi jellegű, város és falu szemben állása, amely nem független az előbbtől, hiszen a falu valahol a Felső-Garam mellékén található, a város pedig, mint említettük, az Ipoly alsó szakasza mellett, ami egyben etnikai különbséget is jelent. Mielőtt azonban az elemzéshez fognánk, néhány eligazító adatot magáról az íróról és legfontosabb műveiről.

Ladislav Ballek 1943-ban született, Gyügyön, az Ipolyságtól tizenegynéhány kilométerre fekvő, fürdőjéről nevezetes községben. Első kisregényei a hatvanas évek második felében láttak napvilágot, igazi sikert azonban csak 1974-ben mutatott meg, lazán egymáshoz kapcsolódó részletekből álló novellafüzére, a **Posta délen** (Južná pošta) hozott szá-

mára. Itt már a határvidék 1945-öt követő sorsát eleveníti meg, a gyermeki optikán keresztül szemlélt dél-szlovákiai kisvárost, a minden napok örömeit és csalódásait. Három évtized távolából némi nosztalgiaival idézi föl kisfiú-hőse tapasztalatait egy számára különös, egzotikus világból. Az egzotikusra festett táj, a „déli” mítosz kellékei megjelennek következő, 1977-ben megjelent művében, **A segéd**ben (Pomocnik) is, azzal a különbséggel, hogy itt megnő az elbeszélő kompetenciája; a **Posta délent** a visszaemlékező attitűd jellemzi, a narrátor nem válik el éles kontúrokkal attól, amit elbeszél; **A segéd** elbeszélője viszont, a XIX. század realista hagyományának megfelelően, átlátja a valóságot, amely így szándéka szerint „objektív” lesz, az író és az olvasó számára is; ez az elbeszélő ismeri a város múltját, az egyes szereplők élettörténetét, cselekedeteit és a cselekedetek mozgatórugóit. Ballek legújabb, 1981-ben megjelent regénye, az **Akácok** (Agáty) is szoros kapcsolatban van a dél-szlovákiai valósággal, tematikáját tekintve rokona a **Posta dél**ennek és **A segéd**nek. Végezetül nem árt megjegyezni, hogy művei rendre megjelentek magyarul is. **A segéd** 1980-ban látott nyelvünkön napvilágot a pozsonyi Madách Kiadónál **Hubik István** fordításában, s a könyvet átvette a közös könyvkiadás keretében a budapesti Európa Könyvkiadó. Idézeteinkhez ezt a szöveget használtuk.

A hetvenes évek szlovák prózájának tematikai osztályozása során sokan — többek között **Rudolf Chmel** és **Karol Wlachovsky** is — elkülönítenek egy olyan csoportot, melyet a Dél-Szlovákia iránti érdeklődés jellemez. Csak zárójelben kívánjuk megjegyezni, 1975-ben a Tiszatáj hasábjain magunk is fölfigyeltünk a jelenségre, elsősorban **Andrej Chudoba**, Ladislav Ballek, **Peter Andruška** és **Ivan Habaj** írásai kapcsán. Azért lehetett ez a tájékozódás szembeszökő, mert a szlovák irodalom „klasszikus” tája magától értetődően a Felföld, a múlt századi szlovák nemzeti ideológia — mint ismeretes — a hegyvidéket tartotta a szlovákság jellegzetes szülőföldjének, hazájának. A romantika irodalma gazdag tartalommal töltötte meg a szlovák jelleget kifejező Kárpátokat, a Tátrát; attól sem teljesen függetlenül, hogy a magyar nemzeti mitológiában oly fontos helyet kapott (különösen Petőfi által) az Alföld, a rónáság. A Felföld—Alföld szópárnak így az ellentétes földrajzi tájakat jelentő tartalma mellett megjelent a szlovák gondolkodásban a nemzeti különbséget (sőt ellentétet is) kifejező értelme. Az Alföld (Dolná zem, Dolniaky) magyar nemzeti sajátosságokat kapott, ezért a nemzeti antagonizmusok elválasztást kereső szellem számára ellenszenvessé vált, taszítóvá. **Tibor Žilka** a szlovák próza „déli koloritját” vizsgálva arra hívja fel a figyelmet, hogy „A középnemzedék képviselői így a ‚délvidéket’ már nem tartják olyan világnak, amelyet saját térbeli-konnotációs jelei csak a valamikori elnyomókat fejezik ki”. (Slovenské Pohľady. 1981. 4. sz.), Persze hozzá kell tennünk, hogy „délvidék” vagy „síkvidék” nem csupán földrajzi táj a kortárs szlovák íróknál, körvonalait politikai-közigazgatási határ húzza meg délen, másképpen: Szlovákiának, egy országnak a déli részéről van szó. Ennek a déli világnak Ballek regényében vannak időjárás, földrajzi, növényzeti sajátosságai, melyek együtt fejezik ki ezt a komplexumot.

A „Dél” zúgó szeleket, forró nyarakat, ragyogó tiszta kék égboltot jelent, buja növényzetet, akácot és kukoricaföldeket, termékeny gazdagságot, **ugyanakkor** valami nyugtalanságot, szélsőséges jelleget, romlást és bomlást. A természeti-táji adottságokat szemlélő-érzőkelő ember fölfogásában ezek az adottságok emberi (egyéni és közösségi) tulajdonságokká alakulnak át, pozitív vagy negatív értékek hordozóivá válnak. A hegyi faluból a kisvárosba érkező hentesmester számára az időjárás, a vidék mássága, idegensége saját bizonytalanságainak, belső és külső konfliktusainak mintegy érzékelhetően megjelenő kivetítődése.

„Ez a déli folyók mentén oly ismert szag zavarta a hentest. Hát már tavasztól kezdve egész éven át minden korhad itt? Ha a folyó már tavasszal szennyes lesz, alighanem bűzlik egészen a tél beálltaig... Mintha oszlásnak indult volna. Vagy nem? S nem válik itt ő maga is rosszabb emberré, mint eddig volt...” (I. m. 39.). Vagy egy későbbi pillanatban, amikor a hős még jobban érzi idegenségét: „**Vágyódott a gyengédség, a friss, átlátszó, tiszta vizű patak után. Nem tudta megszokni a családjában uralkodó gyűlölködést, és még mindig nem szokott hozzá az itteni hőséghez se, a legyek miriádjaihoz, a porhoz, a különös és szívfájdító déli tájhoz...**” (I. m. 179.). A „délvidékiség” a regényben egy többé-kevésbé koherens mitológiává szerveződik, jellemzői kimutathatók az emberek viselkedésében, a táj múltjában. Ennek a mitológiának része például a „délvidéki lustaság”, a történelem tragikus kataklizmái (a török hódoltság), a létnek egyfajta bizonytalansága, az emberek kétarcúsága (egyfelől kispolgáriak, másfelől féktelenek), a város lakóinak nyelvi és kulturális kevertsége. És természetesen a **határvidéki jelleg**. Ebben is a bizonytalanság a döntő, határok változásai, a kiszolgáltatottság, „... mert ahol határ van — mondja egy alkalommal Lancsarics Riecanak —, ott... mindig zajlik az élet.” (I. m. 30.) Hallatlanul nehéz volt itt, a visszahúzó körülmények között emberré és polgárrá lenni, végigjárni az európai történelemfejlődés individualizációs útját.

Ez a déli világ fülledtségével, súlyos atmoszférájával érdekes módon valamilyen mediterrán vagy szubtrópusi tájat idéz föl a szlovák író víziójában. Talán ilyen képzetek — valaminő egyetemes Dél-fogalom idesugárzása — is közrejátszottak abban, hogy jellemző tulajdonsága lesz a regénybeli városnak a maradiság: „**Mindenekelőtt szemben áll velük (a kommunistákkal) a város karaktere, a háború utáni sajátos helyzete, fekvése, összetétele, történelme, hagyománya, maradisága, mégpedig ama LEGKONOKABB DÉLI MARADISÁG, mely mélyen megveti az egyenlőségről, a társadalmi igazságról kiejtett szavakat, mert megveti az egyszerűséget és a szegénységet.**” (I. m. 245. Kiemelés: K. Gy. Cs.). A történész itt bizonyára közbevetné, hogy a dél-szlovákiai városokban milyen jelentős volt a munkásmozgalom és a baloldal hagyománya, de ne felejtjük, nem történelemről van szó, hanem regényről, egy írói látomásról, mely csak áttételesen van kapcsolatban a valósággal. A Ballek által megteremtett déli kisváros ellentéte némiképpen a felföldi falusi világnak, annak a közegeknek, amely a szlovák nemzeti fölkelés életetője volt; lehet, hogy ebből adódik Palánk maradisága, ebben a képletben szükségképpen a városnak a másik pólust

kellett megtestesítenie. Egyébként igen érdekes, hogy a regénybeli **Délnek, délnek** nem **Észak** és **északi** az ellentéte; az **Észak** kifejezés nem szerepel sehol sem a műben. A déli vidékkel, a déli emberekkel a **hegyek világa**, a **hegyi falvak**, a **Felföld** áll szemben, a felföldi emberek, a hegyvidékiek, a hely meghatározásánál pedig az **odafönt** kifejezés. Tehát a történeti tájszemléletben a szlováksággal azonosított vidék a hagyományos megnevezésével szerepel.

A **segéd** túlnyomórészt olyan eseményeket mutat be, amelyek színhelye az említett kisváros. Ahogy a szlovák kritikus, Tibor Žilka megállapítja: „**Ez a kisváros, Palánk, az Ipoly alsó folyásánál, a déli közeg mitizálásának fő forrása, egy olyan közegé, amely majdnem teljesen ismeretlen és föltáratlan táj a szlovák irodalomban.**” (Slovenské Pohľady, 1980. 3. sz.) Említettük már ennek a városnak a határvidék jellegét, ami egyben valaminő átmenetiséget, tarkaságot és kiismerhetlenséget is jelent. Értékek tekintetében pedig ambivalenciát. A város múltjára a folytonosság hiánya, a többszörös megszakítottság volt a jellemző. A városban merev határokkal elválasztott társadalmi rétegek éltek egymás mellett és alatt a múltban, ez adta meg sajátos karakterét. Két jellemző mondat a város arcát érzékeltető leírásokból: „**Palánkon, az egyik déli megyének az ősi székhelyén, az emberemlékezet óta katona-, paraszt-, kereskedő-, iparos- és hivatalnokvárosban, ahol mindezeknek a 'rendeknek' a város fekvésére tekintettel megvolt a maguk nagy fontossága és hatalma...**” (60.); „**A háború előtti Palánkról az hírelett, hogy egyike a köztársaság legvidámabb városainak. A régi Monarchia szokásait ápolta.**” (248.) Jellegzetesen kispolgári viselkedésformák uralkodtak ebben a közegben, a közép-európai polgárorsultság normái érvényesültek; a regény narrátorának szemével: „**Palánk tipikus lakosa rendszeren ezekkel a tulajdonságokkal bírt: megfontolt volt, lassú, kissé lusta, de inkább csak látszólag, törekvő, megbízható, jó ízlésű, tudott bánni az evőeszközzel, tudott udvarolni a hölgyeknek, éppoly magabiztosan forgolódott a hivatalban, mint a kávéházban...**” (60–61.) Kívülről azonban ez a kispolgári környezet csábító és taszító városi világnak látszott, paraszti szemmel nézve a „**bűnös város**” fogalmának a megtettesítője volt. A hegyi faluból idetelepült hentesmester érzései így jelennek meg a regényben: „**Sejtette Riečan talán, hogy a falak mögött nehéz takarók, vastag plüss-szőnyegek fekszenek, amelyeket kivétel nélkül perzsaszőnyegnek mondanak itt... fehér női testektől sűrű a léghő, a hajdani gazdagság, a laktató és fűszeres ételek, az örök irigység és végtelen unalom fuvallata terjeng, mely nem kecsegtet semmi jóval.**” (122.) Ez a megrontó város, amely annyi alakban megjelent Kelet-Közép-Európa irodalmaiban a múlt század vége óta: kezdve **Reymont** nagyszabású panorámájától (Az ígért földje) **Szabó Dezső** Az elsodort faluján keresztül számos román, horvát és szlovák prózai műig. Ballek elbeszélője így mutatja be: „**Palánk a maga összes lakosára egyforma erősen, kitartóan, gyorsan és rambo-lóan hatott; nem telt bele sok idő — és a régi meg az új palánkiak hasonlítani kezdtek egymáshoz. A város elnyelt mindenkit, aki csak betette ide a lábát, hasztalan rúgkapált ez ellen az illető egy bizonyos ideig.**” (59.) Persze mindez némiképp ironikus színben tűnik föl, ha tu-

datosítjuk, hogy ez az „urbs” a regény idején mindössze nyolcezer lakossal bírt (ezt is megemlíti az elbeszélő — 216.).

A **segéd**ben a kisváros elsősorban két szereplő szemszögéből látszik. A falusi Riečanak kiismerhetetlen, nyugtalanító ez a világ („Minden valahogy szokatlan és idegen volt itt neki.” 56.), Lancsaricsnak viszont szülővárosa, akit az érzelmi azonosulásnak ugyanolyan erős szálai fűznek ehhez a környezethez, mint a hentesmestert elhagyott szülőfalujához. Egyet kell értenünk Käfer Istvánnal, aki arra hívta föl a figyelmet, hogy a város regénybeli értelmezését nem lehet egyértelműen negatívnak tekinteni (Vö. **Új Auróra**, 1982. 1. sz., illetve szlovákul: In *Vzajomnosti slovensko-maďarské*. Budapest, 1984. 191—212.). Megerősíthet bennünket ebben a föltételezésben az elbeszélő állásfoglalása is. Egyetlen egy alkalommal ő maga szól közvetlenül az olvasóhoz a régi Palánkról. A hajdanvolt kisváros elmúlását nem kevés nosztalgiával beszéli el ebben a részletben, mintha maga az író járná körül gyermekkorának helyszíneit. Így emlékezik vissza az elbeszélő, eltávolodván regényalakjai horizontjától: „Nagy, áldott évei voltak ezek a szép számú utcának, gyönyörűek és felejthetetlenek már csak annál fogva is, hogy az utolsók voltak.” (121)

Falu és város szembenállása Közép-Európa tájain az emberiség történetéből ismert alapképlethez képest sajátos tartalmakat is jelent, úgy tetszik, itt gyakran egymás értékeinek teljes tagadása volt jellemző. Régióink írói nemegyszer úgy látták az elmúlt száz esztendőben, hogy a történelmi-társadalmi változások, köztük a városiasodás, értékvesztéssel járnak nemzeti szempontból. És ebben nem csupán konzervativizmust kell látnunk, hanem a nemzeti és polgári kibontakozásban többször visszavetett népek súlyos dilemmáját, a nemzeti kultúra jelrendszérének agrárius-vidéki jellegét. Ballek regényében is gyökeresen különböző értékek kapcsolódnak a falu és a város fogalmához. Mint ahogy Tibor Žilka fejtegeti írásában (*Južný kolorit v slovenskej próze. Déli kolorit a szlovák prózában.* = **Slovenské Pohľady**, 1981. 4. sz.), **A segéd**ben a falu az erkölcsi tisztaság, a város pedig a gonoszság, az elvetemültség megtestesítője. A falu és a város értékei itt kölcsönösen tagadják egymást, a jó és a rossz kétpólusú sémájában. Az egyszerű, könnyen átlátható falusi világban egyértelmű minden, nyíltak és természetesekek az emberek; a városban viszont minden túl változékony, az emberi gesztusok nem könnyen értelmezhetőek, hiányzik az őszinteség, nehéz eligazodni. A szlovák irodalomban gazdag hagyománya van falu és város ilven szembeállításának. Elég talán a szlovák regényt olyan meghatározó mintára utalnunk, mint **Svetozár Hurban-Vajanský Gyökér és hajtások** (*Koreň a vŕhanky*, 1908), és **Milo Urban Kódok napfelkeltekor** (*Hmly na úsvite*, 1930) című műve. A városnak a negatív képe jelenik meg, az az arca, amely szfinkszerűen titokzatos és romlott, az őszinek és idillinek tartott szlovák falu elpusztítója. Ballek hentesmestere is ilyen perspektívából szemléli Palánkot: „**A faluhoz és a szabad természethez szokott Riečan a házaknak ezt a zártságát nehezen viselte, s mindannyiszor azt a különös benyomást keltette benne, hogy odabent, a falakon bévül, a ház mélyén szüntelen tobzódik a bűn, a gonoszság.**” (122.) Hurban-Vajanský regényének hősnője — mintegy

hét évtizeddel korábban — szinte ugyanezt érezte Bécsben: „Az utcán Anna idegenül érezte magát; ha valaki a férjét kereste, lesütötte a szemét, úgyhogy sokan nem hitték, hogy a mérnök úrnak törvényes felesége. A színházban szorongott, attól félt, hogy leesik a nagy csillár, hogy kigyullad a színpad, mert annyit parádéztak ott a tűzzel.” (Koreň a výhonky. 1935. Turčiansky Svätý Martini, II. 213.)

Polgári és paraszti értékek állnak itt egymással szemben, a paraszti életforma természetközelsége, évszakok által megszabott rendje, „tempóssága” egyfelől, az ember által teremtett tér, a sűrűn változó kapcsolatok, a gyorsabban múló idő — másfelől. Riečan gyakran gondol szülőföldjére, népdalfoszlányok muzsikálnak a fülében, város és falu különbségeit fölöldhatatlan feszültségnek érzi: „**A hóval betemetett zsindeletetős házikók, karácsony estéjén a kivilágított és ünnepien feldíszített otthonok hangulata. Palánkon az ilyen örömeiket nem ismerték, itt nem zengtek a hegylakók dalai, a betlehemesek énekei, nem csilingáltak a száncsengők.**” (310) Az ő világában tökéletes determinizmus uralkodott, gondolkodását paraszti fatalizmus jellemezte. Egy alkalommal így töpreng: „**A világnak megvan a maga rendje, s neki benne a kijelölt helye, ahonnan nem menekülhet. Ezen semmi sem változtat.**” (166) Állandóság, kiegyensúlyozottság, elrendezettség a zaklatottsággal, változékonysággal szemben. A „kalmártermészetű” Volent Lancsarics a polgári értékek képviselője. Ő mindig többet akar, vállalkozni, még akkor is, ha az eredmény kétséges. A polgári típusok közül leginkább a szerző self-made manekre emlékeztet; nagyszabású terveivel, képes manipulációival akár az öreg Artamonov kései és távoli rokonának is tekinthetjük. A klasszikus kapitalizmus korának föltörekvő egyénei jutnak eszünkbe, amikor ilyeneket olvasunk róla: „**Volent Lancsarics ballagott lefelé a Kálváriáról. Roppant elszántságot érzett magában, hogy bevegye ezt a várost.**” (288.) Ő nemcsak, hogy otthon volt ebben a határvidéki, dél-szlovákiai városban, hanem itt találta meg önmegvalósításának optimális közegét: „**Megfelelt neki Palánk a maga kevertségével és változatosságával: egyszóval az atmoszférájával.**” (72)

A polgárosodás szlovák dilemmái jelennek meg Riečan sorsában; családja széthullása, egyéni veresége azt is példázza, hogy a fölemelkedésnek ez az útja számára nem járható. Lancsarics értékei szerint ő képtelen élni. A hentesmester nem tudta magában elfogadni az anyagi haszonszerzést, a bővített újratermelés logikáját, ahogyan az elbeszélő megállapítja róla: „**Nem voltak túlságosan nagy igényei, mert a bibliai történetek és az idősebb emberek tapasztalatainak tanúsága szerint a nagy igények csak romlást és pusztulást hozna ránk.**” (310) Tragédiájának egyik döntő oka, hogy felesége és leánya alkalmazkodik a városi környezethez, idomul Palánk normáihoz, a külsőségekben és magatartásban is: „**A felesége is, lánya is népviseletben jött, de egy hétig se viselték itt, levágtatták a varkocsukat is, fodrászhoz járnak, vigyáznak a beszédjükre, hogy még csak észre se lehessen venni, hogy felföldi faluból valók...**” (100). Riečan viszont nem tudott megbarátkozni a kényelmesebb körülményekkel, a technika áldásaival, ugyanolyan gyanúval viseltetett a távbeszélővel szemben, mint századunk elején Ferenc József, az agg uralkodó; amint a regényben olvashatjuk: „... az

ő szemében a telefon úri faramuciság, huncutság volt, és soha hozzá nem nyúlt, tőle csöngethetett, amennyit akart.” (278.) Ballek művében az értékrendszer mindenekelőtt a polgárosodással járó negatív mozzanatokot hangsúlyozza. Riečan ellenpólusára, Lancsaricsra aránytalanul sok árnyék jut. És ha polgárosodáson nem csupán a kapitalizmus kibontakozásának folyamatát értjük, hanem egy bizonyos színvonalú polgári életmód elérését, a regény perspektívájából túl nagy az ár ezért az emelkedésért, a befejezés (a hentesmester életének kudarca) konzervatív értelmezést is lehetővé tesz.

A kétféle település és vidék „egyszerű”, illetőleg „bonyolult” jellegének van egy etnikai-nemzetiségi dimenziója is. Palánk nyugtalansága, változatossága, kiismerhetetlensége azt is jelenti, hogy itt nyelvek, kultúrák találkoznak, keverednek egymással. A felföldi falu egynemzetiségű, a „délvidéki” városban együtt laknak magyarok és szlovákok, őslakók és betelepültek. Lancsarics származásával, nyelvtudásával a többnyelvűség, a kulturális együttélés hagyományát képviseli: **„Látja — mondja egy alkalommal — tudok szlovákul is, az első köztársaság idején katonáskodtam. Tudok egy kicsit őseim nyelvén is, szerbül, legjobban persze magyarul tudok... meg még egy kicsit németül.”** (27.) Mint említettük, a regényben a városhoz ambivalens értékek kapcsolódnak, Lancsarics alakja pedig egyértelműen negatív figura. Egynyelvűség és többnyelvűség szembeállításában rejtett módon jelen van a nemzet fogalmának két lehetősége is, a közép-európai nemzeti ideológiák alapvető dilemmája. A szlovák hagyományban — mint ismeretes — meghatározó volt a herderi eredetű nyelvi nemzet kategóriája. Ballek regényében megjelenik a különbség, de **A segéd** nem föltétlenül sugall választéknyiszert. Mindenesetre kétféle olvasási lehetőséget kínál a befogadónak. A nacionalista megközelítés kiolvashat belőle kizárólagosságot, a vegyesnyelvűség elítélését. A szlovák elfogultság úgy érezheti, ennek a nyelvi többféleségnek kizárólag szlovák nyelvű közeggé kell átalakulnia, a magyar elfogultság pedig úgy vélekedhet, Ballek regénye egy ilyen folyamatot kíván megideologizálni. Lehet azonban úgy is olvasni **A segéd**et, hogy írója közelebb kíván kerülni a dél-szlovákiai többkultúrájúság jelenségéhez, meg akarja érteni nyelvek és népek együttélését. A különbözőség elfogadásának a gesztusa is ott van a szlovák regényben, ez a gesztus ugyan nem mindig egyértelmű, de mindenképpen eltérés azokhoz képest, akik a vagy-vagy logikája alapján gondolkodnak.

Közös Közép-Európánk egyik tradíciója a nyelvi-etnikai sokféleség, az együttélés a kölcsönös tolerancia alapján. Palánk városa kicsiben ennek a Közép-Európának is a képe, olyan kép persze, amely viseli a kirekesztőleges gondolkodás, a nacionalizmusok nyomait éppúgy, mint az együttélés pozitív hagyományait. Ballek regényéből a magyar olvasónak — határon innen és túl — a legfontosabb üzenet talán a sokszínűség, a változatosság, a másság elfogadása. Az a sokszínűség, amely tagad minden homogenizálást, uniformizálást. Amelyben érték, ha egy közösséghez különböző nyelvű emberek tartoznak, ahol többség és kisebbség csak mennyiségi különbséget jelöl. Tájainkon ezeket a palánki sajátosságokat érdemes megbecsülni. Ez egyébként Európa igazi értelme is.